

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Навчально-науковий інститут публічного управління та адміністрування

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

Публічне управління та адміністрування

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування

_____ О.Н. Євтушенко
« ____ » _____ 2024 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: **«ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА
ВІРОСПОВІДАННЯ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ЗДІЙСНЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ В УКРАЇНІ»**

Керівник: Доктор наук з державного
управління, професор
Ємельянов Володимир Михайлович
(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: Старший викладач
Верба Світлана Миколаївна
(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконала: студентка VI курсу 636-дз групи
Дудченко Софія Валеріївна
(П.І.Б.)

Спеціальності: 281 «Публічне управління та
адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

ОПП: «Державна служба»

Миколаїв – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Свобода віросповідання у системі прав людини: сутність і значення	7
1.2. Нормативно-правові аспекти державної політики у сфері свободи совісті та віросповідання.....	19
1.3. Імплементация міжнародних договірних зобов'язань в українське законодавство	31
Висновки до першого розділу.....	44
РОЗДІЛ 2. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ.....	46
2.1. Реєстрація релігійних організацій: правові аспекти та проблеми реалізації.....	46
2.2. Релігійна нейтральність як принцип державної служби України.....	54
Висновки до другого розділу.....	66
РОЗДІЛ 3. РЕЛІГІЙНА ДЕМОГРАФІЯ УКРАЇНИ.....	68
3.1. Релігійні організації в Україні: динаміка розвитку та зміни у конфесійному просторі	68
3.2. Особливості релігійної демографії Миколаївської області.....	84
Висновки до третього розділу.....	97
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	105
ДОДАТКИ.....	119

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Свобода віросповідання посідає чільне місце в історії людської цивілізації як одне з природних прав людини і є одним із складових елементів особистого самовизначення людини. З тих пір, як існує людство, воно стикається з проблемою свободи віросповідання у внутрішньому та зовнішньому сенсі, яка пов'язана зі світоглядом самої людини та правовим ставленням держави до її релігійних переконань.

У сучасних умовах розвитку Української держави важливе місце посідає питання забезпечення прав людини, зокрема права на свободу совісті та віросповідання. Свобода вибору релігійних переконань та можливість вільного дотримання релігійних обрядів є основоположними принципами демократичного суспільства, закріпленими в міжнародних документах та національному законодавстві України. Але реалізація державної політики у цій сфері стикається з низкою складних завдань, пов'язаних як із внутрішніми суспільно-політичними процесами, так і з впливом зовнішніх чинників.

Україна, як багатонаціональна та багатоконфесійна держава, є унікальним прикладом аналізу політики у сфері свободи совісті та віросповідання. У контексті євроінтеграції, реформування державних інституцій та військової агресії проти України це питання набуває дедалі більшої актуальності, оскільки вільний вибір релігії та світогляду є важливим елементом гарантування громадянських свобод. Державна політика у цій сфері має не лише гарантувати рівність усіх громадян перед законом, незалежно від їхніх релігійних переконань, а й сприяти збереженню громадянського миру, запобіганню релігійним конфліктам та інтеграції суспільства.

Серед українських науковців-правознавців вже є напрацювання у цій сфері та дотичних до неї. Дослідженням стану реалізації державної політики у сфері релігійних громад та організацій займалися: Сорокун В.М., який

досліджує міжнародно-правові аспекти реалізації норм захисту права на свободу слова та віросповідання та юридичні проблеми імплементації міжнародно-правових норм в українське законодавство; Громовчук М.В. та Белов Д.М., які у співавторстві дослідили практичні та теоретичні питання взаємозв'язку релігії та права, особливо в умовах повномасштабного вторгнення в Україні; Федчишин С.А., який приділив увагу сутності та особливостям релігійної нейтральності як принципу діяльності державної служби; Васін М.С., який займається дослідженням конституційних основ та сучасного стану регулювання відносин держави та релігії із акцентом на її взаємодію з релігійними організаціями тощо.

Але бурхливі умови сьогодення, зміна зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на питання совісті і релігії у правовому та міжнародному вимірах дають змогу говорити про доцільність подальшого дослідження щодо державної політики у сфері свободи совісті та віросповідання в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї магістерської роботи є визначення сутності та особливостей державної політики України у сфері свободи совісті та віросповідання, а також дослідження механізмів її реалізації в сучасних умовах. Актуальність теми визначається не лише правовими та соціальними аспектами, а й значним впливом цієї теми на міжнародний імідж України як демократичної та правової держави.

Для досягнення мети роботи було сформовано такі завдання:

- проаналізувати сутність і значення поняття свободи віросповідання;
- проаналізувати нормативно-правові аспекти державної політики у визначеній сфері;
- розкрити особливості процесу імплементації міжнародно-правових норм в українське законодавство;
- проаналізувати особливості процесу реєстрації релігійних громад в Україні;

- визначити особливості принципу релігійної нейтральності в роботі органів виконавчої влади України;
- проаналізувати особливості та процеси трансформації демографічної релігійної мапи України в цілому і Миколаївської області зокрема.

Об'єктом дослідження - є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації свободи совісті та віросповідання в Україні.

Предметом дослідження є механізми формування та реалізації державної політики у сфері свободи совісті та віросповідання, а також законодавчі та адміністративні аспекти забезпечення цих прав в умовах політичних і соціальних змін в Україні.

Методи дослідження.

Для досягнення мети роботи використовувалися такі наукові методи: історичний – для вивчення унікальності та особливостей розвитку законодавства України у сфері релігійної свободи; порівняльно-правовий – для аналізу досвіду інших держав у регулюванні релігійних відносин та розкриття особливостей імплементації міжнародно-правових норм в українське законодавство; системний підхід – для вивчення елементів державної політики, їхнього взаємозв'язку при реалізації норм законодавства України; метод аналізу і синтезу – для узагальнення теоретичних та емпіричних даних; а також соціологічний метод – для дослідження громадської думки щодо ролі держави у релігійній сфері.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі зроблена спроба комплексного дослідження особливостей, проблем та перспектив реалізації державної політики у сфері свободи совісті та віросповідання в умовах сучасної трансформації України.

Практичне значення одержаних результатів. Положення і висновки дослідження можуть бути використані в практичній діяльності органів державної влади та у навчальному процесі під час підготовки студентів за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування».

Структура роботи складається з трьох основних розділів: у першому розділі розглянуто теоретичні основи свободи совісті та віросповідання як суспільного явища і правової категорії та нормативно-правові засади її реалізації; другий розділ присвячений аналізу особливостей та принципів реалізації державної політики України у сфері свободи віросповідання; у третьому розділі досліджуються динаміки розвитку та змін у конфесійному просторі України і Миколаївської області зокрема. На завершення роботи підбито підсумки дослідження, запропоновано рекомендації щодо вдосконалення державної політики у цій сфері.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить – 127 сторінок, з яких – 102 сторінки основного тексту і 9 сторінок додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Свобода віросповідання у системі прав людини: сутність і значення

Свобода совісті є однією з найважливіших загальнолюдських цінностей і однією з головних характеристик демократичного суспільства. Тому одне з найважливіших місць у державній політиці України займає проблема забезпечення конституційних гарантій прав людини, свободи світогляду та віросповідання.

Свобода совісті — це особлива якісна визначеність людського буття, яка відображає здатність суверенного суб'єкта до вільного, не детермінованого зовнішніми силовими чинниками самовизначення в духовній сфері, а також можливість його творчої та відповідальної самореалізації на основі ціннісно орієнтованого вибору [62, с. 296].

Совість — це категорія етики, що характеризує здатність особи здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формувати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання та здійснювати самооцінку власних учинків [40]. Наявність свободи совісті визначає наявність духовної свободи особи, взагалі існування такої сфери, до якої не можуть бути дотичні впливи жодної влади, жодної організації чи політичної сили. Дотримання принципу свободи совісті встановлює необхідність дотримання в суспільстві, у міжособистих стосунках та стосунках із владою принципу терпимості (толерантності).

Поняття свободи совісті сформувалося як філософська доктрина та правова категорія, яка пройшла кілька етапів – від розуміння віротерпимості до права вільно обирати та сповідувати будь-яку релігію.

Можливість реалізувати право на свободу совісті з'являлась лише в процесі розвитку суспільства, держави і їхнього ставлення до світогляду людини. Проблема свободи совісті реалізовувалась залежно від умов і завдань, в яких перебувало суспільство у певний історичний період, від рівня його розвитку, від інтересів панівних верств, а подекуди й від особистих уподобань правителів.

Античності, наприклад, не були характерні такі поняття, оскільки зацікавленість античних мислителів була спрямована на природу і космос. На думку Г. Майорова, античну етику «мало цікавило суб'єктивне відношення людини до своєї поведінки; важливіше було встановити, наскільки ця поведінка підходить під об'єктивний, розумний, надіндивідуальний стандарт» [34, с.325–326].

У стародавньому світі, переважно, духовне життя людини формувалося цілком на основі тієї чи іншої панівної релігії, яка формувала суспільну свідомість. Зважаючи на це, проблема совісті розглядалася виключно як релігійна проблема — як вибір між тією чи іншою вірою.

Історичні свідчення доводять, що найчастіше боротьбу за релігійні погляди вимушені були вести поневолені народи, яким завойовники нав'язували свою релігію (наприклад євреї, підкорені Римською імперією, або адепти первісного християнства).

У епоху Середньовіччя католицька церква жорстко переслідувала будь-які прояви вільнодумства та знищувала паростки всілякого іновірства. Лише в XVI-XVIII ст. зростаюча сила буржуазії починає нечувані перетворення у світі і це сприяє становленню права людини на вільне визначення і ставлення до релігії.

Одними з перших, хто визначав поняття та сутність свободи совісті були такі визначні філософи і вчені Дж. Локк, Б. Спіноза, М. Монтень, П. Бейль, Ж. Мельє, Т. Гоббс. Французькі просвітителі Ж. Ж. Руссо, Вольтер,

П. Гольбах, Д. Дідро, К. А. Гельвецій, Ж. Ламетрі у своїх працях розвивали атеїстичні погляди [38].

Право на свободу совісті у їхньому тлумаченні полягало не тільки в сповіданні будь-якої релігії, а й у можливості бути невіруючим, атеїстом.

Вагомий внесок у розробку теоретичних засад свободи совісті, обґрунтування її принципів було зроблено К. Марксом та Ф. Енгельсом, хоча практична реалізація цих засад у Радянському Союзі набрала спотвореного ідеологічного забарвлення [38].

Україна і в цьому питанні була змушена проходити надважкий шлях і непрості випробування: намагання сусідніх держав разом з територією поневолити ще і душу і совість народу (окатоличування та знищення автентичності народних звичаїв та традицій). Тому прагнення свободи совісті та віросповідання мали у нас неабиякий благодатний ґрунт. Ця ідея лягла в основу боротьби українців, спрямованої проти національного поневолення та знищення самотності народу.

Події 1917 року кардинальним чином змінили місце релігійних організацій в країні, ухваленням декретів, що позбавляли церкву володінням землею та привілеїв. У січні 1918 р. було проголошено декрет "Про свободу совісті, церковні й релігійні товариства", згідно якого церкву було відокремлено від держави. Радянська влада повністю розірвала стосунки держави з релігійними організаціями, їм було відмовлено у будь-якій підтримці. Для громадян скасовувалися будь-які обмеження чи привілеї, пов'язані з віросповіданням, з документів вилучалися дані щодо належності до релігійних конфесій, освітня діяльність позбавлялася релігійної складової і впливу. При цьому органи влади не могли обмежувати свободу совісті. Усі церкви й релігійні товариства набували рівних прав. Цим декретом фактично було створено основу державних правовідносин з церквою новоствореної радянській державі.

Революційні події в Україні 1917—1922 рр. завадили впровадженню свідомих нормативних актів з питань релігії в життя. Із остаточним встановленням в Україні радянської влади по всій країні розпочалися процеси насильницького впровадження ідеології атеїзму, яка повністю заперечувала будь-яке існування релігії та задіяла масові репресії служителів культу, закриття церков, дискримінацію віруючих. Всі проголошені та законодавчо закріплені положення про свободу совісті були декларативними та показовими. На практиці було створено новий культ з новими ідолами. Так тривало до кінця 80-х рр., коли розпочалися демократичні перетворення.

Розпад СРСР та проголошення незалежності України сприяли національному відродженню у духовній сфері нашої держави. За короткий час відбулася трансформація свідомості світосприйняття мільйонів людей на ті традиційні світоглядні й морально-етичні цінності, що раніше заборонялися і переслідувалися офіційною владою. Цей період характеризується бурхливим відродженням релігійних організацій, а також з'являються нові, раніше незнані, в Україні конфесії.

Стає помітним зростання в Україні впливу релігійного чинника на суспільне життя, формування її внутрішньої політики та міждержавних стосунків.

У наш час свобода релігії і переконань належить до фундаментальних свобод людини, які знайшли відображення в міжнародних документах та гарантовані зобов'язаннями ОБСЄ. Міжнародні стандарти затверджують гарантії прав кожної людини на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, шляхом відправлення культу, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів [61].

Свобода віросповідання є одним із основних загальносоціальних прав людини. Вона визнається як одна із базових, політичних та громадянських

свобод та включена за класифікацією К. Васака до категорії I покоління, категорично визнаного як невід'ємне у західній традиції права починаючи з часів Французької революції [89]. Зміст права на свободу віросповідання достатньо чітко проголошений в основних деклараціях, починаючи від Загальної декларації прав людини ООН 1948 р. та завершуючи відповідними статтями у конституціях різних держав, в тому числі й України. В усіх цих актах свобода віросповідання зводиться до права людини сповідувати свою релігію особисто або спільно з іншими особами, змінювати її та не зазнавати обмежень від держави в цій сфері, якщо тільки це не відповідає інтересам громадської безпеки та захисту прав інших осіб [23, 29]. Інколи, як у випадку законодавства України, додається змістовний елемент «право не сповідувати жодної релігії», що є відлунням багаторічної традиції атеїзму, популярної у Радянському Союзі.

При визначенні змісту права на свободу віросповідання державі, в механізмі регулювання релігійних правовідносин, надається статус стороннього спостерігача, у якого при потребі регулювання, має бути відсутнім особистий інтерес та однобічна зацікавленість у вирішенні. Держава, в особі її органів, має проявляти правову неупередженість в розв'язанні суспільних конфліктів релігійного напрямку. Такий статус неупередженого модератора можливо дотримати лише при умові беззаперечної секуляризації держави, що в принципі, й передбачалося в ідеології Французької революції XVIII ст. Її мислителі категорично проголошували віднесення релігійної сфери до внутрішнього, радикально приватно-правового життя людини, ототожнюючи її зі свободою совісті як глибоко індивідуального морального чинника [75, с.138-149]. Роль держави у релігійних правовідносинах виходила з ідеї відсутності у державних органах ставлення до якоїсь релігії як до переважної чи привілейованої.

Відповідно до такого ідеального стандарту, проголошеного у політичній та правовій думці, більшість держав західної традиції права у своєму

законодавстві де-юре заявлені світськими та секуляризованими. Проте де-факто регулювання відносин релігійних організацій та суспільних і державних структур в Європі є дуже неоднозначним та далеким від зведення його у стандарт класичної теорії секуляризованої ліберальної держави [89]. Переважна більшість європейських держав, не визнаючи певну релігію офіційною, при цьому мають її за панівну у більшості свого населення. Відповідно при формуванні державної політики влада змушена брати до уваги погляди, інтереси та вподобання більшості свого електорату, який впливає на формування і склад представницьких державних органів.

Проблемним аспектом в правовому регулюванні релігійних відносин є те, що вони не залишаються виключно у приватній сфері життя людини. Зазвичай релігійні відносини, особливо ті, що мають колективний характер, завжди перетікають у публічно-правові відносини. І це характерно як для масових релігій (інтереси яких опосередковано через інтереси більшості обстоюються державою) так і для представників невеликих релігійних течій. Тому що, «сама сутність більшості релігій як вчень, що пропонують своїм adeptам вибірковість та винятковість власного шляху, часто тягне за собою не тільки бажання реалізувати власний культ, але й встановити його панування у моралі та образі життя суспільства» [32, с.367].

Таким чином, утворюється дихотомія у рівновазі захисту релігійних прав панівної частини населення держави та свободи віросповідання інших осіб, які її не підтримують, але масово проживають в цій державі. Представники держави, які визначені регулювати такі правовідносини, опиняються у правовій та суспільно-політичній пастці. Вона начебто мають задекларувати свободу віросповідання усіх людей, що є громадянами або проживають на їх території, бо це є визнаним стандартом цивілізованої та правової держави. На іншій чаші – потреба дослухатися інтересів більшості суспільства. Так, наприклад, значного наукового резонансу набули дискусії щодо результатів референдуму у Швейцарії 29 листопада 2009 року, на якому

57,5 % населення проголосували за заборону будівництва мінаретів у державі [89]. В результаті голосування населення вимусило державні органи порушити свободу віросповідання представників непануючої релігії. Активного обговорення викликали закони, прийняті в Данії, Швеції та Норвегії про заборону ритуальних забоїв тварин, передбачених в ісламі та іудаїзмі. Прийняті на вимоги організацій захисту тварин, фактично вони порушують права громадян цих держав на дотримання релігійної практики та ритуальних обрядів, передбачене згаданими вище міжнародними актами [89].

Концепція свободи віросповідання, яка захищається державою, може бути порушена при застосуванні аспекту права держави обмежити свободу віросповідання особи тоді, коли це порушить права і інтереси інших осіб. Проте сама сфера релігійних правовідносин та релігійних інтересів осіб ґрунтується на категоріях «почуттів вірян», які і досі залишаються виключно теоретичними, адже неможливо довести на практиці ступень їх задоволення чи образи, які виходять з категорії моральної шкоди і доволі абстрактні. «Визначити за допомогою юридичних засобів доказування що особа зазнала психологічних страждань через негативне ставлення іншими до її релігії, та виміряти цю шкоду у конкретних компенсаційних чи негаторних діях є досить непростим завданням як для юриста-теоретика так і для юриста-практика» [89]. Релігійна більшість в державі при цьому завжди може задіяти суспільний тиск (демократичними методами) і змусити найдемократичнішу державу реалізувати такі засоби регулювання релігійних правовідносин, які більшість вважає прийнятними.

При цьому релігійна меншість завжди може використати аргумент «дискримінації» в суспільстві і державними органами. Таке питання дуже швидко виходить з внутрішньополітичної на міжнародну правову арену, що завдає державам, які декларують себе як захисників усіх прав і свобод людини і громадянина, багато проблем. Наприклад, мусульманські організації ініціювали хвилю незадоволення серед багатьох міжнародних організацій

щодо вже згаданого референдуму в Швейцарії. За їхніми ініціативами ООН видало засуджуючу дії Швейцарії резолюцію у 2010 р., звинувативши Швейцарію у релігійних наклепах та образах і навіть у ісламофобії [89]. Це є свідченнями того, що концепція гарантування державою людині свободи віросповідання навіть у приватно-правовій сфері при виході з декларативної форми у практичну реалізацію залишає дуже багато спірних правових ситуацій [64].

Для захисту прав на свободу совісті та віросповідання на універсальному та регіональному рівнях задіяні дві категорії норм: ті, які забороняють дискримінацію з релігійних переконань та ті, що гарантують право на свободу совісті та віросповідання. Міжнародне право сьогодні однозначно забороняє дискримінацію на ґрунті релігійних переконань. Норми міжнародного права, які заборонятимуть і впроваджуватимуть покарання за дискримінацію та підбурювання до релігійної ненависті та ворожнечі, мають бути відображені в національних законодавствах. Право на свободу совісті, релігії чи переконань і право на свободу віросповідання гарантуються кожній особі. Зміна релігії як акт свободи волі за відсутністю примусу є визнаною свободою. На відміну від права ООН, Європейський суд з прав людини наділяє правом на свободу совісті, релігії чи переконань також юридичних осіб – церкви та інші релігійні організації [86]. Міжнародному праву також суперечить будь-яке нав'язування чи примушення у справі свободи совісті, релігії чи переконань з боку держави. Визнається, що місіонерська діяльність та прозелітизм (від грец. *προσήλυτος* — новоприбулий) — прагнення навернути якомога більше прихильників (прозелітів) якого-небудь вчення; палка відданість новоприйнятому вченню, новим переконанням) не є примусом або втручанням у *forum internum* інших осіб [57]. Сучасне право на свободу совісті, думки чи переконання складається з теїстичних, не теїстичних та атеїстичних переконань, а також включає новітні релігії. Не є доцільним надати правового визначення термінам «релігія», «думка» або «переконання»,

оскільки будь-яке визначення не зможе відбити різноманітні ставлення до цих термінів у різних культурах світу, суттєво звузить їх зміст та гратиме на користь тим, хто дискримінуватиме. Міжнародне право вимагає тлумачити ці терміни якнайбільш широко [78].

Щоб залучити всі сучасні релігійні погляди, таке визначення має бути вельми широким і гнучким, але і не повинно бути «надмірно розтягненим». Комітет ООН із прав людини характеризує релігію або переконання як «теїстичні, нетеїстичні та атеїстичні переконання, а також право не сповідувати жодної релігії або переконань» [58]. На цьому етапі розвитку людства свобода віросповідання включає не лише право мати переконання, але й свободу їх сповідувати, приймати та змінювати або відмовлятися від них, а також свободу від примусу щодо власних переконань. Людина має право тримати свої переконання в таємниці, тобто не розголошувати їх.

Зважаючи на існування великої кількості релігій та переконань, свобода релігії та переконань поширюється не тільки на традиційні релігії та переконання або на релігії та переконання, які за своїми інституційними характеристиками чи практиками аналогічні традиційним, а й захищає теїстичні, нетеїстичні і атеїстичні переконання, а також право не сповідувати жодної релігії чи переконань [61].

Необхідність обмеження на свободу віросповідання має відповідати трьом міжнародно-правовим вимогам: легітимності, необхідності та доцільності. Ці вимоги мають бути чітко виписані в національному законі та гарантувати правовий захист від безпідставного втручання з боку влади. В демократичному суспільстві, де панує верховенство права та плюралізм думок, такі норми мають бути. Держава має забезпечити віротерпимість, повагу думки та толерантність між конкуруючими групами суспільства, щоб уникати напруженості і розбрату. Але саме суд відіграє роль неупередженого арбітра і має право остаточного вирішення. Встановлені обмеження мають відповідати міжнародним нормам та охороняти суспільну безпеку, порядок,

здоров'я, мораль та основні праві і свободи інших. За нормами міжнародного права держава не може втручатися у внутрішню діяльність релігійних організацій. За наявністю законних підстав та бажанням держава має надати релігійній спільноті статус юридичної особи для мирної та законної реалізації права на свободу об'єднання, незалежно від релігійної доктрини такої релігійної організації. Держава зобов'язана дотримуватися нейтралітету й безсторонності і утримуватися від оцінки легітимності релігійних переконань. Право на свободу совісті та віросповідання є складною та динамічною нормою, зміст якої конкретизується, розширюється та трансформується міжнародними механізмами відповідно до реалій міжнародного життя. Дослідження практики Комітету з прав людини та Європейського суду з прав людини вказує на те, що по відношенню до права на свободу совісті та віросповідання в них панує ліберальний підхід, який вміщує дуже широке коло релігійних та нерелігійних переконань [64].

Важливу роль в тлумаченні та реалізації Україною її міжнародно-правових зобов'язань в сфері захисту релігійних прав людини відіграють рішення та зауваження щодо України наглядових механізмів ООН, Ради Європи, ОБСЄ. Незважаючи на те, що вітчизняне законодавство у сфері захисту права на свободу совісті та віросповідання вважається одним із найбільш демократичних на пострадянському просторі, воно все ж таки не відповідає повністю міжнародно-правовим вимогам та зобов'язанням України і потребує суттєвого вдосконалення. Зокрема, Україна має внести зміни до національного законодавства у відповідності до чітких зауважень, які містяться в висновках та рекомендаціях комітетів ООН, ПАРЄ та Комітету міністрів Ради Європи, а також до прецедентної практики Європейського суду, яка має застосовуватися як джерело права [78].

Зважаючи на сучасні тенденції розвитку інституту основних прав людини можна дійти висновку, що у здійсненні права на свободу віросповідання (віровизнання) намітилися такі тенденції:

багатовекторність вірувань - як результат розвитку людської душі, збагачення її потреб, розширення її світогляду, знань, зміни уявлень;

демонополізація визначної ролі панівних релігій в утвердженні стандартів моралі, «праведного» способу життя та поведінки людини, життєдіяльності груп, спільнот, у встановленні критеріїв розмежування «добра» і «зла» тощо. Характерним проявом цієї тенденції є включення до чеснот віруючих «віротерпимості» як до інших релігій так і атеїстично налаштованих людей;

деетнізація (втрата етнічних традицій) віри, яка проявляється у розповсюдженні нетрадиційних релігій серед представників різних етносів, жителів різних континентів, і Україна не є винятком у цьому відношенні, де найпоширенішими є релігія православна та греко-католицька, але їх не можна, вважати суто національними.

Зазначені тенденції доводять розширення права людини на свободу віровизнання – що, безумовно, є свідченням прогресу та гуманізму. Такий процес цілком відповідає принципам Загальної декларації прав людини 1948 р. [23, ст. 18-19]; Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [35, ст. 19, 27]; Декларації про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 року [13, ст. 2.1, 2.2, 4.2].

До початку повномасштабного вторгнення свідченням реального забезпечення в Україні права на свободу совісті були кількість релігійних організацій: станом на 1 січня 2021 року було офіційно зареєстровано понад 35 тисяч релігійних громад без урахування тимчасово окупованих територій, але всього релігійних організацій нараховувалося на той час 37 тисяч [14], діяльність яких корегувалася понад 200 релігійними центрами й управліннями; підготовка духовенства здійснювалась в 100 духовних навчальних закладах; церковні служби задіяли майже 20 тис.

священнослужителів; релігійні організації видавали майже 120 газет та журналів.

Проте в цій сфері існують низка досить складних проблем:

головним і найбільш важливим питанням відносин держави і релігійних громад залишається одержавлювання помісної православної церкви в Україні;

найнебезпечнішою проблемою є міжцерковні конфлікти, які все частіше виникають на ґрунті претензій на володіння культовими будівлями;

потребують законодавчого врегулювання питання включення до освітніх програм навчальних закладів релігієзнавчих дисциплін, соціальної роботи церкви, взаємодії релігійних організацій і армії тощо;

спостерігається дещо ненормальна ситуація з відповідністю статутів, зареєстрованих у державних органах влади — 37 тисяч, та статутів, зареєстрованих в Єдиному державному реєстрі — там кількість релігійних організацій 25650. Така невідповідність є наслідком практики подвійної реєстрації статутних документів, яка потребує врегулювання;

проблемою всього релігійного простору України є комерціалізація й апостолізація деяких церков — наймасовіше це проявляється в євангельському русі (вчення і діяльність Сандея Аделаджі («Посольство боже»), Володимира Мунтяна (Церква «Відродження») та деяких дрібніших напрямів, які сприяють перетворенню релігійних інституцій на бізнес-проекти, що, в свою чергу, знецінює моральну цінність всіх релігійних організацій;

законодавче врегулювання розвитку капеланського руху в Україні. Йдеться не лише про військове капеланство, яке врегульоване Законом України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX «Про Службу військового капеланства», але й медичне, пенітенціарне, молодіжне тощо.

Усе це зумовлює необхідність запровадження змін до чинного законодавства відповідно до вимог часу.

Здобуток і розширення прав і свобод, як свідчить історія розвитку людства, завжди набувався ціною зіткнень між народом і владою. Ніколи владна верхівка не прагнула добровільно надавати соціальні блага і політичні свободи. Всі права, які нині закріплені в міжнародних та національних документах, були відвойовані і виборені нашими предками. Життя свідчить, що ця боротьба триває і нині, новим поколінням потрібно знову і знову захищати свої права. Лише у демократичній, соціальній, правовій державі в повній мірі права і свободи людини можуть бути забезпечені і захищені і не потребують зусиль для підтримки і захисту. Отже, головний обов'язок України як демократичної, правової держави - утвердження і забезпечення цих прав і свобод [4].

1.2. Нормативно-правові аспекти державної політики у сфері свободи совісті та віросповідання

Всі люди від народження наділені особистими немайновими правами, які вони можуть реалізувати в будь-який момент свого життя. Одним з таких прав є свобода світогляду і віросповідання, яке набуло актуальності в сучасній незалежній Україні. Як і інші особисті немайнові права, свобода світогляду і віросповідання закріплена і регулюється Конституцією України, низкою міжнародно-правових актів та іншими законами. За загальним правилом, під здійсненням права розуміють реалізацію можливостей, наданих законом або договором носію суб'єктивного права. На сьогодні в Україні гостро постає питання реалізації свободи світогляду та віросповідання. Раніше це питання мало більш теоретичний характер, а з огляду на зміни, що відбуваються в Україні, проблема полягає у використанні цього права на практиці і потребує більш детального теоретичного обґрунтування.

Високі стандарти в галузі прав людини, що стосуються свободи совісті та релігій, закріплено в Конституції України, ухваленій 28 червня 1996 року. Згідно зі статтею 35 Конституції «... кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою» [1, ст. 35].

Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації є системою пов'язаних між собою нормативних актів, якими регулюються державно-церковні відносини. Безперечно, найважливішим із них є Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII «Про свободу совісті та релігійні організації», в якому зосереджено більшість положень для врегулювання загальних питань забезпечення свободи совісті [55].

Інші законодавчі акти уточнюють або конкретизують відповідні положення названого Закону, або регулюють окремі галузі державно-церковних відносин. Серед них слід назвати Закони «Про освіту» [54], «Про альтернативну (невійськову) службу» [41], «Про Службу військового капеланства» [56], «Про військовий обов'язок і військову службу» [44], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [42], «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [56] тощо.

Додатково стосунки з релігійними громадами регулюються низкою указів та розпоряджень Президента України, постанов Верховної Ради України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України.

Основним законодавчим актом, що визначає принципово нові підходи до взаємин в незалежній державі до церкви і був спрямований на реальне забезпечення свободи совісті, став вже згаданий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (далі - Закон), який складається із 32 статей та шести розділів [55].

Перший розділ містить загальні положення. Серед яких завдання Закону щодо: гарантування права на свободу совісті; забезпечення соціальної справедливості, рівноправності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії; визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій та релігійних організацій перед державою і суспільством; подолання негативних наслідків колишньої державної політики щодо релігії і церкви; гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі й гуманізму, громадянської злагоди та співробітництва людей незалежно від їхнього світогляду чи віровизнання [55, ст. 1].

Відповідно до Закону ніхто не може проголошувати обов'язковість будь-яких переконань і світогляду. Не допустимим є будь-який примус щодо визначення особою свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігій, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, до навчання релігії. Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань. Ніхто не має права вимагати від священнослужителів порушення таємниці сповіді [55, ст. 3].

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, установлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їхнього ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи образа релігійних почуттів громадян, тягнуть відповідальність, установлену законом.

В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується [55, ст. 4]. Держава захищає законні права та інтереси релігійних організацій, сприяє розвитку відносин взаємної релігійної та світоглядної терпимості і поваги між релігійними і нерелігійними громадянами, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями, бере до уваги внутрішні традиції і настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству. Держава не втручається в діяльність організацій, створених на основі релігійних переконань і проваджуючи свою діяльність відповідно до Закону.

Усі релігії, світогляди та релігійні організації є рівними перед законом. Не допускається надання переваг або обмежень одній релігії, віросповіданню чи релігійній організації.

Релігійні організації не виконують державних функцій, але мають право брати участь у суспільному житті та користуватися засобами масової інформації нарівні з громадськими об'єднаннями.

Релігійні організації не можуть брати участь у діяльності політичних партій, надавати політичним партіям фінансову підтримку, висувати кандидатів до органів державної влади, проводити передвиборну агітацію або фінансувати передвиборну агітацію кандидатів до таких органів. Священнослужителі особисто мають право брати участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

У статті міститься заборона у будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих або віруючих інших віросповідань, та на втручання в діяльність інших релігійних організацій [55, ст. 5].

Законом України № 3894-ІХ від 20.08.2024 «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» внесено доповнення до статті 5 щодо обмеження діяльності в Україні релігійних організацій, афілійованих з іноземними релігійними організаціями, що знаходяться в державах, які

визнані такими, що здійснили або здійснюють збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України [52].

В Україні державна система освіти відокремлена від церкви (релігійних організацій) і має світський характер. Громадяни мають доступ до різних видів і рівнів освіти незалежно від їхніх поглядів на релігію. Проведення наукових досліджень, популяризація їх результатів та включення їх до загальноосвітніх програм не можуть бути обмежені за ознакою відповідності чи невідповідності принципам релігії або атеїзму. Релігійні організації мають право засновувати навчальні заклади і організації для релігійної освіти дітей і дорослих [55, ст. 6].

Другий розділ Закону визначає, які види організацій визнаються релігійними, та встановлює порядок їх реєстрації. Релігійні організації в Україні утворюються для задоволення релігійних потреб громадян у сповідванні і поширенні своєї віри, діють відповідно до ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і змінюють своїх посадових осіб відповідно до своїх статутів (положень).

Релігійними організаціями в Україні визнаються релігійні громади, управління, центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські організації (місії) та духовні навчальні заклади [55, ст. 7].

Статути (положення) релігійних організацій визначають їх правоздатність відповідно до Цивільного кодексу і підлягають реєстрації у встановленому законом порядку [55, ст. 12].

Релігійні організації визнаються юридичними особами з моменту державної реєстрації їх статутів (положень) [55, ст. 13].

Для набуття релігійною громадою правоздатності юридичної особи, громадяни (не менше 10 осіб), які утворили релігійну громаду, подають статут (положення) на реєстрацію до обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Автономній Республіці Крим - до Уряду АРК.

Релігійні центри, управління, монастирі, релігійні братства, місіонерські організації та духовні навчальні заклади подають статут на реєстрацію до державного органу України у справах релігій (Державного комітету України у справах релігій).

Реєстраційний орган повинен розглянути заяву та статут релігійної організації протягом одного місяця, прийняти рішення і повідомити про це заявника у письмовій формі протягом 10 днів. Також у реєстрації може бути відмовлено, якщо статут або фактична діяльність релігійної організації суперечать чинному законодавству [55, ст. 15].

Діяльність релігійної організації може бути припинена у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією.

У разі порушення релігійною організацією-юридичною особою законодавства України, її діяльність може бути припинена за рішенням суду [55, ст. 16].

Третій розділ Закону визначає майновий статус релігійних організацій. Релігійні організації мають право використовувати будівлі і майно для своїх потреб. Культові будівлі і майно релігійних організацій, що перебувають у державній власності, передаються організаціями, на балансі яких вони перебувають, у безоплатне користування або у власність релігійних організацій.

Культові будівлі і майно можуть бути передані в альтернативне користування за взаємною згодою двох або більше релігійних організацій.

Релігійні організації користуються землею в порядку, встановленому Земельним кодексом України та іншими законами [55, ст. 17].

Релігійні організації можуть мати у власності будівлі, предмети культу, виробничі, соціальні та добродійні приміщення, транспортні засоби, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення своєї діяльності.

Релігійні організації мають право просити і отримувати добровільні грошові пожертвування. Пожертви грошима і майном та інші доходи релігійних організацій не підлягають оподаткуванню.

Релігійні організації не мають права накладати на віруючих обов'язкові податки [55, ст. 18].

Релігійні організації для виконання своїх статутних завдань мають право засновувати у порядку, передбаченому чинним законодавством, видавничі, поліграфічні, виробничі, торговельні, будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також благодійні заклади (гуртожитки, інтернати, лікарні тощо) [55, ст. 20].

Розділ четвертий визначає права релігійних організацій у сфері свободи віросповідання. Вони мають право створювати і утримувати місця для богослужінь і релігійних зібрань, до яких усі громадяни мають вільний доступ.

Командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і релігійних обрядах.

У лікарнях, госпіталях, притулках для людей похилого віку та інвалідів, місцях позбавлення волі та місцях виконання покарань на прохання громадян організовуються релігійні богослужіння і релігійні обряди [55, ст. 21].

Релігійні організації і віруючі індивідуально або разом з іншими мають право встановлювати і підтримувати міжнародні зв'язки, здійснювати безпосередні особисті контакти, в тому числі виїжджати за кордон з метою паломництва, брати участь у релігійних зібраннях та інших релігійних заходах.

Священнослужителі, релігійні проповідники, наставники та інші представники іноземних релігійних організацій, які є іноземцями і тимчасово перебувають в Україні, можуть проповідувати свою віру, виконувати релігійні обряди і займатися іншою канонічною діяльністю лише в релігійних організаціях, на запрошення яких вони прибули, і за офіційним погодженням з

державним органом, який зареєстрував статут відповідної релігійної організації [55, ст. 24].

Розділ п'ятий регулює трудову діяльність у релігійних організаціях. Релігійні організації мають право використовувати працю громадян. Умови праці встановлюються за згодою між релігійною організацією і працівником та визначаються у трудовому договорі [55, ст. 25].

На громадян, які працюють у релігійних організаціях на підставі трудового договору, поширюється законодавство про працю нарівні з працівниками державних і громадських підприємств, установ та організацій [55, ст. 26].

Громадяни, які працюють у релігійних організаціях, у тому числі священнослужителі, церковнослужителі, а також ті, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах, підлягають соціальному забезпеченню і соціальному страхуванню нарівні з працівниками державних і громадських підприємств, установ і організацій [55, ст. 28].

Розділ шостий цього ж Закону присвячений державним органам та контролю за дотриманням законодавства про свободу совісті.

Державний контроль за додержанням законодавства України про свободу совісті та релігійні організації здійснюють у межах компетенції центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері релігії, інші центральні органи виконавчої влади, органи прокуратури, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування [55, ст. 29].

Державним органом України, відповідальним за забезпечення державної політики у сфері релігії та церкви, є Державний комітет України у справах релігій.

З цією метою він за зверненням релігійних організацій сприяє укладанню угод з державними органами, надає необхідну допомогу з питань, що потребують втручання цих органів, сприяє взаєморозумінню і терпимості

між різними релігійними організаціями, реєструє статuti (положення) релігійних організацій (за винятком релігійних громад).

Центральний орган виконавчої влади, який реалізував державну політику у сфері релігії, за короткий період незалежної історії сім разів змінював свій статус і підпорядкування у структурі центральних органів виконавчої влади. Від 1991 року до початку 2019 року функції Державного органу України у справах релігій виконували:

Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів України (серпень 1991— липень 1994);

Міністерство України у справах національностей, міграцій та культур (липень 1994 — грудень 1995);

Державний комітет України у справах релігій (1995 — квітень 2005);

Державний департамент у справах релігій при Міністерстві юстиції України (травень 2005 — листопад 2006);

Державний комітет України у справах національностей та релігій (листопад 2006 — грудень 2010);

Департамент у справах релігій та національностей у складі Міністерства культури України (2011 — червень 2019);

Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС, з березня 2020).

06.12.2022 Кабінет Міністрів України схвалив постанову «Деякі питання діяльності Державної служби з етнополітики та свободи совісті», якою визначено, що ДЕСС є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовує і координує Кабінет Міністрів України; структурні підрозділи обласних, Київської міської державних адміністрацій (військових адміністрацій) з питань етнополітики та свободи совісті підзвітні та підконтрольні Державній службі України з етнополітики та свободи совісті.

Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», на Державний орган у справах релігій покладено такі функції:

здійснення реєстрації статутів релігійних організацій, а також змін і доповнень до них;

офіційне погодження ведення проповідницької чи іншої канонічної діяльності, виконання релігійних обрядів священнослужителями, релігійними проповідниками, наставниками, іншими представниками зарубіжних релігійних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні;

здійснення контактів і координаційних зв'язків із відповідними органами інших держав;

забезпечення релігієзнавчої експертизи за участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів;

сприяння зміцненню взаєморозуміння й терпимості між релігійними організаціями різних конфесій;

сприяння участі релігійних організацій у міжнародних релігійних рухах, форумах, ділових контактах із міжнародними релігійними центрами та зарубіжними релігійними організаціями [55, ст. 30; 15].

Поняття здійснення свободи світогляду та віросповідання полягає створенні, або доповненні, в подальшому втіленні права свободи совісті та віросповідання у діяльність громадянських організацій шляхом дотримання меж, обмежень та заборон, використання суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків.

Право свободи світогляду та віросповідання у цивільному праві здійснюється як і інші цивільні особисті немайнові права. Загальне правило здійснення цивільних прав зазначено у статті 12 Цивільного кодексу України, а саме, що особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом.

Стаття 272 Цивільного кодексу України передбачає здійснення особистих немайнових прав, де зазначається, що фізична особа здійснює

особисті немайнові права самостійно. В інтересах малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники. Фізична особа має право вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистих немайнових прав [91, ст. 272].

Право на релігійну свободу належить фізичній особі від народження, без необхідності вчинення будь-якого спеціального акта. Особливість реалізації фізичною особою особистого немайнового права на свободу віросповідання полягає насамперед у його юридичній природі. Тому це право має здійснюватися його носієм самостійно, оскільки воно нерозривно пов'язане з його особистістю. Іншими словами, для реалізації цього особистого немайнового права його носій повинен вчинити юридично значущу дію.

У коментарі до статті 272 Цивільного кодексу України зазначається також, що здійснення особистого немайнового права може передаватися іншим особам за окремих обставин, це стосується і права на свободу світогляду та віросповідання. Законодавець пов'язує таку можливість з недостатнім життєвим досвідом чи станом здоров'я, які не дозволяють фізичній особі самостійно здійснювати особисті немайнові права з метою задоволення власних інтересів [91, ст. 272; 26].

Це означає, що передача особистих немайнових прав, а саме свободи світогляду та віросповідання взагалі неможлива, тому що вони тісно пов'язані з фізичною особою-носієм. Окрім цього, здійснюючи особисте немайнове право шляхом вчинення юридично значимих діянь, зазначені особи створюють відповідні права та обов'язки не для себе, а для фізичних осіб - носіїв цих прав з метою задоволення їх інтересів.

Р. Стефанчук зазначає, що володіння особистим немайновим правом забезпечує особі автономне фізичне існування в реальному світі, а

користування дозволяє пізнавати навколишнє середовище шляхом здійснення самостійної поведінки. Ці повноваження тісно пов'язані і не можуть існувати окремо одне від одного [82].

Здійснення права на свободу світогляду і віросповідання не повинно порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні, та законні права, свободи та інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Люди, як фізичні особи, мають право на вільне вираження свого світогляду (поглядів на різні сфери життя суспільства та вільне формування цих поглядів). Свобода світогляду і свобода віросповідання не повинні набувати форми фізичного, психічного чи морального тиску на особу.

Свобода світогляду і віросповідання забезпечує рівність осіб у демократичному суспільстві та впливає на самооцінку людини, впливає на вибір нею дій і поведінки, формування її соціального статусу, пріоритетів і переконань на основі сформованого нею внутрішнього світогляду.

Свобода світогляду та віросповідання реалізується через надані правомочності відповідно до меж та обмежень, окреслених законодавством. Конституційний Суд України вважає, що право на свободу світогляду і віросповідання разом з іншими фундаментальними правами і свободами є основою створення та функціонування демократичного суспільства. Всебічне утвердження і забезпечення цих прав і свобод – головний обов'язок України як демократичної, правової держави [68, аб.5 пп.2.1 п.2].

Право на свободу совісті, гарантоване Конституцією України та відповідними законами, можливе лише за наявності правових норм, які гарантують релігійним організаціям і віруючим необхідні права і свободи та накладають на них певні обов'язки. Ці норми об'єднані терміном «законодавство про свободу совісті та релігійні організації».

Законодавство про свободу совісті та релігійні організації загалом можна визначити як сукупність правових норм, що регулюють суспільні

відносини, пов'язані з реалізацією права на свободу совісті. По суті, це міжгалузевий інститут, оскільки він об'єднує норми різних галузей права. Причиною появи такого інституту в правовій системі є наявність специфічного об'єкта правового регулювання.

Проголошення свободи совісті в державі є декларативним, якщо воно не гарантоване комплексом відповідних правових норм, які встановлюють і закріплюють певний порядок взаємовідносин між державою і релігійними організаціями. У будь-якому організованому суспільстві діяльність релігійних організацій і священнослужителів щодо задоволення релігійних потреб віруючих має бути гарантована сукупністю правових норм, які наділяють релігійні організації, їх керівні центри, священнослужителів і віруючих необхідними правами, встановлюють певні процедури реалізації цих прав і захищають законні інтереси релігійних організацій, суспільства, держави і громадян.

Таким чином, правові засади реалізації права на свободу віросповідання в Україні відповідають принципам побудови демократичного суспільства та міжнародним стандартам у цій сфері. Водночас, існуючі проблеми у цій галузі мають вирішуватися насамперед шляхом забезпечення принципів вільного волевиявлення особи та захисту державою національних інтересів [31].

1.3. Імплементация міжнародних договірних зобов'язань в українське законодавство

23 червня 2022 року Україна отримала довгоочікуваний статус країни-кандидата на вступ до ЄС. Україні витратила понад 20 років, щоб досягти цього етапу, залишаючи позаду бурхливі події, які визначили створення української держави. Для України ці події стали відображенням політичної

волі та бажання належати до європейської спільноти, і, незважаючи на анексію Криму Росією у 2014 році та початок збройного вторгнення в Україну з боку Росії, європейський курс України продовжується і донині.

Тривалість етапу входження України до європейської спільноти залежить значною мірою від суспільно-політичної волі, яка формується під впливом різних процесів, з-поміж яких можна назвати: вибори та зміни органів законодавчої та виконавчої влади, ефективність проведення реформ і інституційних змін, а також адаптація національного законодавства до стандартів *acquis* ЄС (поняття «*acquis* ЄС» вживають на позначення «регламенту, директиви, рішення, конвенції та угоди, які складають законодавство ЄС») [93]. Цей шлях може тривати роками або десятиліттями в залежності від їх успішності.

Право на свободу совісті та віросповідання є фундаментальним правом людини. Це право чітко визначене та закріплене в усіх міжнародно-правових документах із захисту прав людини, до яких Україна вже давно приєдналася. Українське законодавство про свободу віросповідання справедливо вважається найдемократичнішим серед пострадянських країн. Однак, незважаючи на офіційне визнання нашою державою своїх зобов'язань, воно все ще не повною мірою відповідає каталогу прав людини на свободу совісті та віросповідання. Ці невідповідності створюють колізію правових норм і свідчать про необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства шляхом якомога повнішого виконання міжнародно-правових зобов'язань [79].

Сучасною генезою правового статусу особи є Загальна декларація прав людини, проголошена ООН у 1948. Саме в ній у статті 18 закріплене право людини на релігійну свободу, а в статтях 2, 16, 27 наголошено на тому, що всі люди є рівні й не можуть зазнавати дискримінації, зокрема через релігійні переконання [27].

Україна, визнавши пріоритетність прав людини, зобов'язалася узгодити свої правові стандарти з вимогами міжнародних правових актів.

Основними з таких міжнародно-правових актів є:

1) Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року (далі – Загальна декларація) [23];

2) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, підписана 4 листопада 1950 року урядами держав-членів Ради Європи та ратифікована Україною 17 липня 1997 року (далі – Європейська конвенція) [29];

3) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН та ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР 19 жовтня 1973 року (далі – Міжнародний пакт) [35];

4) Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань, прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 25 листопада 1981 року (далі – Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості) [12, 16].

Так, стаття 18 Загальної декларації визначає: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів» [23, ст.18].

Отже, Організація Об'єднаних Націй (ООН), як глобальна міжнародна організація, метою діяльності якої є підтримання, зміцнення міжнародного миру і безпеки та сприяння співробітництву між народами світу, у своїй Загальній декларації проголосила принцип повної свободи для людства виражати свої релігійні переконання і відкинула будь-які обмеження права

людей змінювати свою релігію або переконання. Загальна декларація також проголошує, що кожна людина має право сповідувати свою релігію або переконання у будь-який спосіб, який вона вважає прийнятним, - у навчанні, виконанні релігійних і ритуальних обрядів, спостереженні, приватним чи публічним порядком, одноосібно чи спільно з іншими людьми.

Стаття 9 Європейської конвенції «Свобода думки, совісті і релігії» у частині першій фактично повторює правові засади, проголошені у статті 18 Загальної декларації, а саме: «1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно» [29, ст.9].

При цьому частина друга статті 9 цього ж документу доповнює положення щодо свободи думки, совісті та релігії і вказує на виняткові випадки, коли така свобода може бути обмеженою: «2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [29, ст.9].

Таким чином, окрім закріплення в Європейській конвенції міжнародних нормативних привілеїв свободи думки, совісті та релігії, проголошених ООН, уряди держав-членів Ради Європи також вказали на те, що існують і обмеження, передбачені законами, що діють у демократичних суспільствах, і спрямовані на захист громадської безпеки, порядку, здоров'я чи моралі, а також на можливість обмеження їх застосування, коли вони спрямовані на захист прав і свобод окремих осіб.

Стаття 18 Міжнародного пакту містить у частинах першій та третій дублюючі елементи раніше зазначених норм Загальної декларації та

Європейської конвенції. Водночас, у частинах другій та четвертій статті міститься розширене трактування релігійних свобод. Зокрема, це стосується неприпустимості будь-яких проявів примусу: «2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір». Також ця норма наголошує на повазі до свободи батьків (опікунів) забезпечувати релігійне виховання дітей залежно від власних уподобань: «4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань» [35, ст.18].

Генеральна Асамблея ООН, проголошуючи та резюмуючи вище викладені міжнародні засади релігійних свобод та власних людських переконань у Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості, окремо наголошує на недискримінаційних принципах та дає визначення самому поняттю «дискримінація».

Так, у частині першій статті 2 даного нормативного акту проголошується, що ніхто не повинен піддаватись дискримінації на основі релігії чи переконань зі сторони будь-якої держави, установи, групи осіб або ж окремої особи [12].

Частина друга цієї ж статті дає таке визначення дискримінаційних форм: «2. З метою цієї Декларації вираз "нетерпимість та дискримінація на ґрунті релігій або переконань" означає будь-які розрізнення, виключення, обмеження або переваги, базовані на релігії або переконаннях та метою яких або наслідком є знищення або зменшення визнання використання або здійснення на ґрунті рівності прав людини та основних свобод» [12].

У статті 3 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості Генеральна Асамблея ООН, розширюючи трактування дискримінаційного поняття, визначає, що «дискримінація людей на ґрунті релігії або переконань є образою гідності людської особистості і запереченням принципів Статуту Організації

Об'єднаних Націй та осуджується як порушення прав людини та основних свобод, проголошених Загальною Декларацією прав людини та докладно викладених у Міжнародних пактах про права людини, і як перешкоду для дружніх та мирних відносин між державами» [12].

Таким чином, міжнародні та європейські організації, усвідомлюючи необхідність поважати права людини та основоположні свободи, у своїх нормативних документах підкреслюють верховенство принципу повної свободи людини сповідувати ту чи іншу релігію і заперечують будь-яке обмеження права людини на зміну релігії або переконань.

Інші документи, зокрема Рекомендації та Резолюції ПАРЄ, поглиблюють розуміння цього права і, в дусі класичної демократії, обумовлюють межі його застосування. Релігійна свобода не є безмежною. Релігії, доктрини чи обряди, які суперечать іншим фундаментальним правам, є неприйнятними. Беззаперечно, будь-яке обмеження цієї свободи має бути визначене законом. Європейська юриспруденція допускає набагато ширшу свободу розсуду, коли йдеться про питання, які можуть зазіхати на особисті переконання у сфері моралі, зокрема релігії, ніж обмеження політичного висловлення.

У статтях 3 та 4 Договору про функціонування Європейського Союзу визначено сфери, у яких ЄС має виключні повноваження, а в яких відповідні повноваження поділяє з державами-членами. Питання свободи совісті та свободи релігії до них не належать [30, ст.3-4].

Водночас ЄС і РЄ у власних документах декларують повагу до культурного, мовного, конфесійного розмаїття держав-членів, притаманних їм звичаїв і традицій.

У частині першій статті 17 Договору про функціонування Європейського Союзу проголошено: «союз поважає та не порушує національний правовий статус церков, релігійних об'єднань та громад у державах-членах» [30, ст.17]. А в частині 2 цієї ж статті зазначено, що «союз

такою ж мірою поважає визнаний відповідно до національного права статус всіх світоглядних та неконфесійних організацій» [30, ст.17].

Стаття 3 Рекомендації ПАРЕ 1804 (2007) від 29 червня 2007 р. «Держава, релігія, світське суспільство та права людини» демонструє прихильне ставлення РЄ до релігії «у всьому її розмаїтті як форми етичного, морального, ідеологічного та духовного самовираження частини європейських громадян з урахуванням відмінностей між самими релігіями та особливостей кожної країни» [60, ст.3].

Таким чином, наддержавні європейські інституції уникають прямого втручання в діяльність різних релігійних спільнот та в історично сформовану систему відносин між ними та європейськими державами. Об'єднання європейських країн сьогодні не передбачає, що різні моделі взаємодії між Церквою і державою потребують уніфікації.

Законодавство ЄС не заперечує право держав запроваджувати спеціальне (галузеве) законодавство про релігію і церкви за умови, що воно не суперечить Європейській конвенції з прав людини [16].

Від початку своєї незалежності Українська держава прагнула імплементувати в національне законодавство положення про свободу віросповідання, проголошені в міжнародно-правових актах.

Так, у Декларації про державний суверенітет України, прийнятій Верховною Радою 16 липня 1990 року, держава зобов'язалася забезпечити рівність усіх громадян перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, етнічної та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин [31].

Право на свободу совісті та віросповідання в Україні захищається статтями 11, 24, 35 та 37 Конституції України. Зокрема, стаття 11 гарантує державне сприяння розвитку «...релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України», а ст. 24 – рівність громадян в правах і

свободах перед законом: «...не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань...». Стаття 37 забороняє утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на «...розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі». Окрема стаття 64 стосується встановлення відступів від прав і свобод людини в умовах воєнного або надзвичайного стану і згадує в переліку заборони на обмеження статтю 24. Спеціальною нормою захисту права на свободу совісті та віросповідання є стаття 35 Конституції України [1, ст.11, 24, 35, 37].

Проаналізувавши суспільні зміни, що відбулися з проголошенням незалежності України у 1991 році, після яких церква як соціальний інститут здобула максимальну довіру українського народу, можна зробити висновок, що активна участь релігійних організацій у суспільному житті і формуванні державної політики зробили релігійні організації впливовими суб'єктами нашого суспільства. Ці суспільно-політичні зміни, в свою чергу, сприяли формуванню коопераційної моделі відносин між церквою та державою, зберігаючи водночас принцип світськості державної влади, що базується на положеннях Конституції та законів України. Суттєва трансформація суспільних відносин після падіння радянського режиму дозволяє зробити висновок, що просте копіювання положень радянських декретів у частині третьої статті 35 Конституції України про відокремлення Церкви від держави без розкриття сутності моделі відносин було невваженим рішенням і потребує корегування. Правова невизначеність конституційно-правового регулювання, запровадженого у 1996 році, нині викликає суперечки в суспільстві та часто призводить до неоднозначного тлумачення цього конституційного положення. Тому що закладена радянська модель «ворожої секуляризації» не підходить до сучасного українського суспільства, тому що іде врозрід з історичними і соціальними змінами після відновлення української державності у 1991 році. Перетворення церкви у впливовий суб'єкт

громадянського суспільства, зростання довіри громадськості, укріплення коопераційних відносин між державою і релігійними організаціями – такі реалії суспільних відносин не відображаються в положеннях ч. 3 статті 35 Конституції України, а тому піднімають питання удосконалення конституційних засад державно-церковної взаємовідносин [6].

Сучасна модель державно-церковних відносин в Україні не є повністю сепараційною, що обумовлюється відсутністю «стіни між державою та релігійними об'єднаннями», згідно з характеристикою Г. Моран [6]. Доречніше було б охарактеризувати її як - коопераційну, згідно з класифікацією К. Дьорема та Б. Шарфса, зі збереженням світських засад державної влади й державної освіти [6].

Форми співпраці між державою та релігійними організаціями при коопераційній моделі взаємодії знаходять своє відображення: у двосторонніх угодах між органами влади та окремими релігійними організаціями про надання послуг духовенства - капеланства у збройних силах, пенітенціарних та медичних закладах; реагування держави на релігійні потреби у сфері освіти; особливому сприятливому податковому режимі для всіх релігійних організацій (звільнення від податку на додану вартість операцій із постачання культових послуг та предметів культового призначення; звільнення від податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, на об'єкти нерухомості, які використовуються для проведення релігійної діяльності, крім тих, які використовуються для виробничих або господарських потреб, не оподатковуються й земельні ділянки, надані для будівництва і обслуговування культових та інших будівель); утворенні при органах влади спеціальних громадських рад зі співпраці з релігійними організаціями; регулярних консультаціях під час законотворчого процесу з лідерами церков і релігійних організацій з важливих суспільних питань тощо.

Такі пільгові заходи одразу після набуття незалежності були необхідні, оскільки під час радянської доби релігійна інфраструктура була повністю

зруйнована і занедбана, тому потребувалися заходи з відновлення та відбудови. За свідченням експертів кількість пілг для релігійних організацій протягом тридцяти років поступово зменшується, як то зростання ціни на газ до ринкового рівня з серпня 2020 року [3].

Європейська практика свідчить про різноманітність державно-церковних відносин: від суворої сепарації на засадах світськості (французький принцип *laïcité*) до країн, де глава держави очолює церкву (наприклад, у Великій Британії) [6]. І всі вони є прийнятними для європейського суспільства. Отже, Україна має абсолютно суверенне право самостійно визначити правові основи державно-церковних відносин, зважаючи на свій історичний досвід і культурні традиції. Але все має відбуватися в рамках правового поля та регулювання, основи якого корегуються нормами та практикою Європейського суду з прав людини.

Незважаючи на те, що українське законодавство є достатньо ліберальним фіксуються непоодинокі випадки встановлення органами державної влади та місцевого самоврядування необґрунтованих перешкод у реалізації права осіб на свободу релігії та віросповідання. Особливо загострилася ця ситуація після початку повномасштабного вторгнення. Мова іде про заборону діяльності УПЦ (МП) на місцевому рівні: зокрема у Стрийській громаді та місті Борислав Львівської області [94], у м. Конотоп Сумської області [2], у м. Бровари Київської області [72]. Емоційна складова таких рішень цілком зрозуміла, але діяльність держави і її органів має спиратися перш за все на юридичний механізми, які закріплені в законодавчих актах (частина четверта статті 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації») [55]. Судове рішення з вказаного питання з високою вірогідністю потрапить на розгляд до Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ). Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» наголошує, що рішення ЄСПЛ є обов'язковими для України (стаття 2), а його

практика є джерелом права для українських судів (стаття 17) та орієнтиром у розвитку законодавства та адміністративній практиці (стаття 19) [43]. Визначальним є те, що практика ЄСПЛ не підтримує політику заборони чи обмеження права на свободу совісті та віросповідання як такого та діяльності релігійних організацій, які в демократичній державі відіграють роль однієї з основ громадянського суспільства і формують широкий простір для задоволення та реалізації різноманітних людських і політичних прав та потреб.

Неабиякий вплив в формуванні іміджу демократичної України в світі мають звіти міжнародних організацій про стан прав людини в Україні, зокрема Freedom House та Верховного комісара ООН з прав людини. До прикладу в звіті організації Freedom House за 2023 рік в підпункті «D. Свобода вираження поглядів і переконань» зазначається: «Конституція і закон 1991 року визначають релігійні права, що існують в Україні; ці права загалом поважаються. Проте про прояви дискримінації продовжують заявляти невеликі релігійні групи. Продовжуються акти вандалізму щодо єврейських споруд та кладовищ. Висловлювання атеїстичних переконань може бути підставою для дискримінації. У 2022 році українська влада заарештувала кілька десятків священнослужителів української гілки Російської православної церкви, однієї з двох найбільших православних церков країни, за звинуваченнями в тому, що вони допомагали російським військовим» [96].

Тому Україні слід ретельно стежити за законністю дій влади, поглибити аналіз практики Європейського суду з прав людини та широко впроваджувати їх у процес прийняття рішень на всіх рівнях. Такий підхід допоможе Україні підтвердити свій статус демократичної та правової країни, уникнути неправомірних дій та негативної реакції з боку міжнародної спільноти.

Верховна Рада України, враховуючи рішення Ради національної безпеки і оборони України, ґрунтуючись на засадах статті 35, Конституції України, статей 9 і 11 Європейської конвенції з прав людини, зважаючи на

збройну агресію Російської Федерації проти України, підтримку цієї агресії Російською православною церквою і відзначаючи, що численні протиправні дії Російської православної церкви та підлеглих їй релігійних організацій на території України створюють загрозу національній та громадській безпеці, правам і свободам громадян України, з метою правового врегулювання ситуації що склалася 20 серпня 2024 року ухвалила Закон України № 3894-ІХ «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (рішення підтримало 265 депутатів. 24 серпня закон було опубліковано на офіційному сайті «Голосу України», а з 23 вересня 2024 року він набув чинності) [52].

Закон передбачає специфічну, складну і довготривалу процедуру його застосування на практиці, для цього потрібні напрацювання та впровадження механізмів його реалізації, які ускладнюються внутрішніми та зовнішніми політичними чинниками. Наші союзники і партнери прискіпливо моніторять проблеми реалізації права свободи совісті та свободи релігії в Україні, особливо з набуттям статусу кандидата в члени ЄС. А нищівна інформаційна війна Росії у міжнародних організаціях та національних інформаційних просторах десятків країн світу ведеться з єдиною метою – дискредитувати Українську демократію. В таких умовах постає питання невідкладного забезпечення національної безпеки та захист прав і свобод громадян України.

Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» в частині першій статті 3 констатує: «зважаючи на те, що Російська православна церква є ідеологічним продовженням режиму держави-агресора, співучасницею воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються від імені Російської Федерації та ідеології «руського міра», діяльність в Україні Російської православної церкви заборонена» [52].

Виходячи з цього, Законом не допускається діяльність афілійованих з подібною іноземною релігійною організацією релігійних організацій

«безпосередньо або як складова частина іншої релігійної організації, або за наявності інших ознак, встановлених статтею 5-1 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»: релігійні організації, керівний центр яких знаходиться в країні-агресорі, матимуть 9 місяців на те, щоб розірвати ці зв'язки[52]. Якщо ці дії не матимуть місця, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) має право звернутися до суду з вимогою припинення державної реєстрації такої організації. Для провадження Закону необхідне прийняття підзаконних актів, зокрема, Порядку розгляду питання щодо підтвердження фактів використання релігійної організації для пропаганди ідеології «руського міра» (протягом трьох місяців), за яким ДЕСС і буде розглядати виявлені ознаки афілійованості релігійної організації, проводити експертні висновки та надавати приписи по усуненню порушень Закону.

Очікувано, що органам влади доведеться докласти певних зусиль для подолання викликів, загроз та спротиву у тривалому процесі реалізації Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій». Окрім спротиву структур релігійних організацій загрозу реалізації закону становить недостатня інституційна спроможність органів влади, можливість правових колізій, нестача кваліфікованих кадрів та необхідність створення відповідних підрозділів в ДЕСС та обласних військових адміністраціях, від якості роботи яких значною мірою і залежатиме стан національної безпеки України.

З результатами дослідження можна стверджувати, що хоча національне законодавство у сфері захисту релігійних прав вважається одним з найкращих у Східній Європі та на пострадянському просторі, воно все ще потребує змін, якщо Україна хоче виконувати свої міжнародні зобов'язання, як того вимагають Рада Європи та Організація Об'єднаних Націй. Вичерпний перелік міжнародно-правових стандартів, що стосуються права на свободу совісті та віросповідання, потребує подальшого дослідження українськими правниками

та юристами. Міжнародні договірні зобов'язання України мають бути імplementовані в національне законодавство для уникнення правових колізій. Рішення та коментарі щодо України моніторингових механізмів ООН, Ради Європи та ОБСЄ відіграють важливу роль у тлумаченні та виконанні Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту релігійних прав людини. Україна має внести зміни до національного законодавства відповідно до чітких зауважень, що містяться у висновках і рекомендаціях Комітетів міністрів ООН, ПАРЄ та Ради Європи, а також прецедентного права Європейського Суду, яке має використовуватися як джерело права.

Висновки до першого розділу

1. Проблемі забезпечення конституційних гарантій прав людини, свободи світогляду та віросповідання належить одне з центральних місць у державній політиці України, оскільки свобода совісті є однією з основних загальнолюдських цінностей та одним з головних атрибутів демократичного суспільства. Україна в цьому питанні була змушена проходити надважкий історичний шлях і непрості випробування: намагання сусідніх держав разом з територією поневолити ще і душу і совість народу (окатоличування та знищення автентичності народних звичаїв та традицій). Тому ідея національної боротьби українців, спрямованої проти національного поневолення та знищення самобутності, прагнення свободи совісті та віросповідання мали у нас глибоке історичне коріння та підґрунтя.

2. Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації є системою пов'язаних між собою нормативних актів, якими регулюються державно-церковні відносини. Високі стандарти в галузі прав людини, що стосуються свободи совісті та релігій, закріплено Конституцією України. Безперечно, найважливішим регулятором цієї галузі - Закон України «Про

свободу совісті та релігійні організації», в якому зосереджено більшість положень для врегулювання загальних питань забезпечення свободи совісті. Інші законодавчі акти уточнюють або конкретизують відповідні положення названого Закону, або регулюють окремі галузі державно-церковних відносин.

3. Українське законодавство про свободу віросповідання справедливо вважається найдемократичнішим серед пострадянських країн. Однак, незважаючи на офіційне визнання нашою державою своїх зобов'язань, воно все ще не повною мірою відповідає каталогу прав людини на свободу совісті та віросповідання. Ці невідповідності створюють колізію правових норм і свідчать про необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства шляхом якомога повнішого виконання міжнародно-правових зобов'язань. Україна повинна уважно стежити за законністю дій влади, поглибити практичний аналіз рішень Європейського суду з прав людини та широко застосовувати їх на всіх рівнях прийняття рішень. Такий підхід допоможе Україні зміцнити свої позиції як демократичної, легітимної держави та уникнути неправильних дій та негативної реакції світової спільноти.

РОЗДІЛ 2

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ

2.1. Реєстрація релігійних організацій: правові аспекти та проблеми реалізації

Актуальність дослідження питання реєстрації та змін у підпорядкуванні релігійних громад зумовлена проблемами, пов'язаними зі спробою використання об'єктивно існуючих ситуацій для дискредитації релігійної політики Української держави, а також посиленням маніпуляцій у цьому напрямку.

Питанню процедури реєстрації релігійних організацій присвячено небагато досліджень. Зокрема роботи М. Васіна [5], Л. Владиченко [9], У. Хаварівського [87, 88] носили інформаційний характер і мали на меті навчити громаду правильному проведенню процесу реєстрації, а також поінформувати державні органи та законодавця про проблеми чи незручності, які виникають у цьому процесі.

Окрему увагу варто приділити праці У. Хаварівського, в якій автор досліджує реєстрацію та набуття статусу юридичної особи церквами та релігійними громадами в Словацькій Республіці, порівнюючи ці процедури з українськими. Автор зазначає, що церкви та релігійні громади у Словаччині визнаються особливою категорією юридичних осіб із особливим правовим статусом самоврядних громадських установ «*sui generis*». Також, порівняно з Україною, важливою відмінністю щодо процедури створення є те, що в Словацькій Республіці церква спочатку реєструється як центральне релігійне об'єднання, а потім реєструє свої структурні підрозділи як юридичні особи, правовий статус яких визначається нею [87].

Нормами закону Закону України від 15 травня 2003 року № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» державою визначено ускладнений процес набуття релігійними організаціями статусу юридичної особи шляхом впровадження «подвійної» процедури державної реєстрації статуту в двох інстанціях: одразу у державному органі у справах релігій, а потім, як і усі інші суб'єкти підприємницької діяльності, у державного реєстратора [47]. Цю законодавчу колізію закріплено також Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» де зазначено, що релігійна організація визначається юридичною особою після реєстрації її статуту (положення) [55]. Питання спрощення цієї незручної та трудомісткої процедури періодично порушується церковними ієрархами, релігійними організаціями та різними фахівцями; доцільність змін обговорювалося на Всеукраїнській Раді Церков. Однак питання «подвійної» реєстрації релігійних організацій так і не було законодавчо вирішене. При цьому у змінах до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 16 березня 2006 р. таку ж процедуру було спрощено для «професійних спілок та їх об'єднань, благодійних організацій, політичних партій, творчих спілок та їх територіальних осередків, адвокатських об'єднань, торгово-промислових палат, бірж, інших установ та організацій» [46, ст.2-3].

Згідно з чинним законодавством, юридична особа приватного права реєструється зі статутом, який визначає її цивільну правоздатність та дієздатність. Відповідно до Цивільного кодексу України, юридична особа має такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа: здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд, а також набуває цих прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до своїх установчих документів та закону. У даному випадку таким установчим документом є статут, який має містити відомості про найменування, мету і предмет діяльності юридичної особи, розмір і порядок утворення статутного

капіталу та інших фондів, порядок розподілу прибутків та збитків, відомості про органи управління та нагляду, їх компетенцію, умови реорганізації та судової ліквідації, а також інші відомості, пов'язані з особливостями форми юридичної особи.

Також всі ці умови реєстрації прописані і у розділі II Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Додатково згаданий закон уточнює, що для статуту релігійної організації подаються також відомості про її віросповідну приналежність та місце релігійної організації в організаційній структурі релігійного об'єднання [55].

Згідно з нормами цивільного права, місце юридичної особи в будь-якій організаційній структурі виникає в результаті самостійної реалізації юридичною особою своїх прав, укладання договорів і кооперації з іншими юридичними особами. Така інформація не може міститися в статуті юридичної особи, тому що носить ознаки приватної.

Про що ж йдеться в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації»: відповідно до статті 5, держава бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству, а стаття 8 декларує, що «держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних та організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням), крім тих керівних центрів (управлінь), які знаходяться за межами України в державі, яка визнана такою, що здійснила або здійснює збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України, і діяльність яких заборонена в Україні, та релігійних організацій, діяльність яких не допускається відповідно до вимог статті 5-1», і при цьому визнає вільну зміну цієї підлеглості шляхом внесення відповідних змін до статуту (положення) релігійної громади [55]. Таким чином законодавчо закріплено утворення гібриду цивільного права канонічного і світського. Якщо в цивільному праві юридична особа здійснює свої цивільні права вільно

і самостійно, то в релігійному законі її правоздатність і дієздатність залежать від визначеного в статуті місця в організаційній структурі релігійного об'єднання. Необхідно звернути увагу на принципову різницю між цими двома механізмами Перша реєстрація – т. зв. реєстрація статуту (положення) релігійної організації, затверджена у стандарті Міністерства культури від 18 квітня 2012 р, а також в стандартах надання цієї ж адміністративної послуги, які розроблені в обласних державних адміністраціях (наразі в обласних військових адміністраціях) [51]. Всі ці стандарти узаконюють положення, що «у разі якщо релігійний центр (управління) входить до складу чи визнає (декларує) у будь-якій формі підлеглисть у канонічних, організаційних, інших питаннях будь-яким іншим діючим в Україні чи за її межами релігійним організаціям, для реєстрації статуту (положення) цього релігійного центру (управління) додатково подається документ, що підтверджує визнання такою релігійною організацією підлеглисті їй новоутвореного релігійного центру (управління), або документ, який підтверджує, що новоутворений релігійний центр (управління) входить до складу такої релігійної організації» [51]. Суть цієї норми полягає в тому, що релігійні об'єднання або церкви до реєстрації статуту громади, що утворює об'єднання або церкву, можуть використовувати власний механізм утворення громади, який регулюється внутрішніми положеннями релігійного об'єднання або канонічним правом церкви. У такому випадку «документ про підлеглисть», поданий на реєстрацію статуту, підтверджує, що громада утворена і функціонує відповідно до внутрішніх правил об'єднання або канонічного права Церкви. Однак під час другої реєстрації, коли релігійна громада проходить процедуру реєстрації в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, застосовується цивільне право, згідно з яким юридичні особи є повністю вільними і на їх створення, діяльність або ліквідацію не може впливати воля інших фізичних або юридичних осіб.

Механізм «подвійної реєстрації» є своєрідним запобіжником, який запобігає зіткненню чи конкуренції норм світського і канонічного права. Виключне застосування лише цивільного права суперечило б Церкві як інституції (конфесії), а виключне застосування канонічного права свідчило б про неповагу до світського права. Звичайно, застосування «гібридних» (подвійних) правових норм не обійшлося без проблем. Це стало очевидним у судах, коли громади Української Православної Церкви (УПЦ) перейшли під юрисдикцію Православної Української Церкви (ПЦУ), після надання їй Томосу Константинопольським патріархатом. Деякі судді намагалися надати пріоритет цивільному праву і вирішували конфлікт на користь релігійних громад як незалежних юридичних осіб, які переходили з УПЦ до ПЦУ (ігноруючи принцип права, який враховує канонічні засади Церкви). При цьому інші судді спиралися на положення про те, що для реєстрації статуту релігійної громади «додатково подається документ, що підтверджує визнання такою релігійною організацією підлеглості їй новоутвореного релігійного центру» або «документ, який підтверджує, що новоутворений релігійний центр (управління)входить до складу такої релігійної організації» [51].

Всі механізми реєстрації статуту релігійної громади та перелік необхідних умов і документів детально закріплено в Розділ II Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Представники релігійних громад можуть отримувати всі консультації щодо застосування норм Закону і переліку необхідних документів у державних органах у справах релігій на місцях та Центрах надання адміністративних послуг.

Автор дослідження вважає за доцільне приділити більше уваги спірним питанням, які виникли в галузі регулювання відносин релігійних громад після надання Вселенським патріархом Варфоломієм I та Священним Синодом Константинопольської православної церкви 6 січня 2019 року автокефального статусу Київській метрополії та утворення Православної Церкви України [85].

У зв'язку з цим Законом України № 2673-VIII від 17 січня 2019 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи» було прийнято зміни до ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», якими було вдосконалено процедуру зміни релігійною громадою підлеглості: для цього вони мали внести зміни до канонічних статутів. Такі зміни мали б ще більше наблизити українське релігійне законодавство до світових стандартів [45].

За змістом вказаної норми - релігійна громада є «місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб» [45].

Держава визнає право релігійної громади на вільну зміну її підлеглості «у канонічних та організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням), крім тих керівних центрів (управлінь), які знаходяться за межами України в державі, яка визнана такою, що здійснила або здійснює збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України, і діяльність яких заборонена в Україні, та релігійних організацій, діяльність яких не допускається відповідно до вимог статті 5-1», шляхом рішення загальних зборів громади (не менш як двома третинами від кількості членів релігійної громади) та внесення відповідних змін до статуту (положення) релігійної громади, при цьому не вимагає від неї повідомлення держави про зміну державних органів [55]. На думку багатьох експертів, правова норма, згідно з якою релігійна громада не зобов'язана повідомляти органи державної влади про зміну канонічної юрисдикції, позбавляє таку громаду статусу юридичної особи; тому що громада може щогодини змінювати юрисдикцію.

Проблеми та подальша ескалація емоцій в релігійних колах країни почали відбуватися згодом, коли релігійні громади стали ініціювати зміну

своєї підлеглості тому чи іншому релігійному центру, Такі проблеми мають давню історію в українському законодавстві, що складається з численних статей, написаних різними фахівцями, рішень державних і судових органів та різноманітних законопроектів, які намагалися вирішити проблему раз і назавжди, але продовжують розпалювати емоції.

Згідно з нормами цивільного права релігійні організації, як юридичні особи можуть утворювати різні союзи, входити чи виходити з них, тобто робити те, що називається зміною підлеглості. Але стаття 8 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» говорить зовсім про іншу підлеглість. Це канонічна підлеглість і держава, проголосивши, що цією статтею буде захищати і регулювати відповідні канонічні переходи, створила черговий правовий казус через поєднання світського і канонічного права.

Як бачимо, термін «зміна підпорядкування» в цивільному праві має інший зміст ніж той, який вкладають у нього віруючі, і це не стосується зміни віри. Але саме цивільне право не може визначити цю зміну переконань чи будь-яку іншу зміну переконань, і немає жодного юридичного терміну, який би міг це зробити. Громада може змінити своє «підпорядкування» до будь якої релігії у світі, але буде зберігати ту саму правосуб'єктність відповідно до положень нашого релігійного права. Держава може тільки констатувати, що якісь зміни в ідеї, яка утворила первинну організацію, привели до її зникнення і така юридична особа може бути тільки ліквідована.

Процес визнання автокефалії та отримання Томосу ПЦУ був унікальною і надзвичайною подією для історії Церкви та держави вцілому, проте внесення змін до деяких законів України щодо підпорядкованості релігійних організацій та порядку державної реєстрації релігійних організацій як юридичних осіб продовжують створювати конфліктні ситуації. Хоча саме ці зміни мали відобразити імплементацію в українські законодавчі норми міжнародних принципів автономії релігійних громад, які визначені у рішенні

Європейського суду з прав людини у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України» від 14 червня 2007 року [81].

Так от реалізація цього рішення вкотре доводить проблематичність (а часто і неможливість) гармонізації власного законодавства з нормами Європейського права. Номінально ми підтримуємо міжнародні норми, але застосування цього рішення, наприклад, викликало взаємовиключні рішення українських судів, які натурально суперечили одне одному. Подібного висновку дійшов Г.Друзенко у статті «Марні сподівання: післямова до рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свято-Михайлівська парафія проти України» [17].

Європейське судочинство передбачає, що процедура «зміни підпорядкування» релігійної громади повинна передбачати наявність легального списку всіх членів громади та обліку майна, яке долучив кожен член громади, згідно Цивільного кодексу України. Остання умова дозволить законно розподілити долю церковного майна, що і становить джерело конфліктів при так званій «зміні підпорядкування». Як вже зазначалося раніше, на початку 90-х років релігійні громади перебували в занедбаному стані і держава всіляко сприяла відбудові і укріпленню релігійної основи. Не існувало так званої «власності конфесій», держава попросту «призначала» парафії власниками того чи іншого майна.

А от сьогодні при переході релігійних громад з юрисдикції УПЦ в ієрархічне підпорядкування ПЦУ вже є що ділити, а за яким принципом це робити – прямого рішення немає, тому що не визначено частки внеску кожного члена громади.

Широкомасштабна Російська збройна агресія проти України мала наслідки для всіх сфер суспільних відносин. Тепер можливість обмеження визначених законом прав і свобод особи може виникати в повсякденному житті всіх верств населення України, що стає джерелом соціальної напруги

для окремих соціальних груп. Однією з проблемних сфер сьогодні є сфера діяльності релігійних організацій.

Право людини сповідувати свою релігію чи переконання у богослужінні, віруванні, виконанні та дотриманні релігійних практик і ритуалів, як індивідуально, так і разом з іншими, публічно та приватно, закріплено в статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також у низці інших міжнародно-правових актів. Рівень дотримання релігійних прав громадян є предметом міжнародного контролю, а також численних судових розглядів у Європейському суді з прав людини. Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану сприяло загостренню вже усвідомлених на рівні суспільства проблем. Але лише в умовах високої інтенсивності збройного конфлікту прояснився органічний зв'язок між станом національної безпеки держави та розвитком релігійних відносин. Означена проблема потребує більш детального вивчення адміністративно-правових питань діяльності релігійних організацій в Україні в умовах воєнного стану.

У житті українського суспільства релігія відіграє важливу роль. В умовах функціонування різних конфесій і відправлення різноманітних релігійних культів великого значення набуває правове забезпечення діяльності релігійних організацій. Завдання всіх органів державної влади організувати адміністративно-правове регулювання в сфері діяльності релігійних організацій відповідно норма законодавства, враховуючи безпекові заходи і здоровий глузд.

2.2. Релігійна нейтральність як принцип державної служби України

Якісною ознакою демократичного суспільства є релігійна свобода. Завдяки їй забезпечується контекст, в якому можливе існування свободи віри та свободи совісті, як невід'ємного права людини. Ці свободи безпосередньо

пов'язані зі свободою слова, недоторканістю особистого життя та іншими, разом з якими утворюють первинну основу існування людини в суспільстві як індивіда [27].

За даними ДЕСС, загальна кількість релігійних громад, які змінили підлеглість з Української Православної Церкви на Українську Православну Церкву, у 2023 році становила 472. Загалом протягом 2022-2023 років до ПЦУ приєдналося 968 громад. Такі дані, у відповідь на інформаційний запит професора Острозької академії д-ра Андрія Смирнова, були оприлюднені ДЕСС.

У листі зауважується, що «ДЕСС не збирає і не зобов'язана відповідно до своєї компетенції, визначеної законодавством, збирати інформацію про релігійні громади, які лише ухвалили рішення про зміну своєї підлеглості у канонічних та організаційних питаннях» [33]. При цьому у тісній взаємодії з відповідними структурними підрозділами в областях та в м. Києві ДЕСС «збирає інформацію про доконані факти реєстрації статутів (положень) релігійних громад у нових редакціях у зв'язку із зміною ними канонічної підлеглості на підлеглість релігійним центрам (управлінням) Української Православної Церкви (Православної Церкви України)» [33].

Отже, за даними структурних підрозділів обласних та Київської міської військових державних адміністрацій протягом 2023 року було зареєстровано статuti (положення) 472 релігійних громад УПЦ у нових редакціях у зв'язку із зміною ними своєї канонічної підлеглості на підлеглість релігійним центрам (управлінням) ПЦУ [33].

У контексті реформування державної служби в Україні важливим є дослідження принципів державної служби як основних засад її організації та функціонування. У сукупності ці принципи становлять «філософію» державної служби, яка не лише відображає рівень розвитку суспільства і держави, існуючі цінності та традиції, а й слугує базовим орієнтиром для вдосконалення державної служби. Це має безпосереднє відношення до

дослідження релігійної нейтральності як концептуальної ідеї організації та функціонування державної служби, а також до визначення актуальності її нормативного закріплення серед принципів державної служби.

Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015, на відміну від Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993, закріплює не лише перелік принципів державної служби, а і їх визначення. До таких принципів належать законність; верховенство права; патріотизм; професіоналізм; доброчесність; ефективність; забезпечення рівного доступу до державної служби; політична неупередженість; прозорість; стабільність [48]. Як бачимо, принцип релігійної нейтральності законодавчо не закріплений серед принципів державної служби, хоча на доцільність цього звертали увагу науковці та практики [86].

Хоча чинний Закон України «Про державну службу» не включає релігійну нейтральність до принципів державної служби, окремі складові цього принципу вже врегульовані іншими нормативно-правовими актами (переважно в контексті етичних кодексів поведінки). Варто звернути увагу на Закон України від 14 жовтня 2014 № 1700-VII «Про запобігання корупції», в якому закріплено правило етичної поведінки «неупередженість», а саме стаття 41 «Неупередженість»: «особи, зазначені у пункті 1, підпункті «а» пункту 2 частини першої статті 3 цього Закону, діють неупереджено, незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої політичні погляди, ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання» [49].

Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158 «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» зазначає, що «державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування зобов'язані виконувати свої посадові обов'язки якнайкраще, чесно і неупереджено, незважаючи на особисті ідеологічні, релігійні або інші погляди,

не надавати будь-яких переваг та не виявляти прихильність до окремих фізичних чи юридичних осіб, громадських, політичних, релігійних організацій...» [50, 86].

Релігійний нейтралітет в державі означає не лише абсолютну заборону встановлення будь-якої релігії як державної чи обов'язкової, але й гарантує свободу релігії та совісті, зокрема право вільно обирати, сповідувати і поширювати (навіть змінювати чи зректися) будь-які релігійні переконання. Цей нейтралітет, по суті, означає рівне ставлення держави до всіх релігійних меншин, без надання переваг чи обмежень жодній з них. Така позиція держави відповідає концепції світськості та сприяє рівній і прогресивній ролі представників усіх релігій у суспільстві [59].

Питання забезпечення рівних прав релігійних меншин набуває специфічного значення, якщо розглядати його в контексті принципу автономії релігійних громад та заснованих ними організацій.

Право людини на свободу віросповідання закріплено в численних міжнародно-правових договорах. На думку експертів, найбільш ефективними механізмами захисту цього права є Комітет з прав людини та Спеціальний доповідач ООН з питань свободи совісті та переконань. Європейські механізми захисту права на свободу віросповідання є найбільш ефективними у порівнянні з іншими міжнародно-правовими механізмами, які виконують ці завдання.

Особливу увагу слід звернути на зобов'язання всіх держав гарантувати права релігійних меншин, викладені у статті 1 та статтях 4-8 «Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин». Стаття 4 наводить більш широке коло обов'язків держав у зазначеній галузі, серед них:

– забезпечення ефективного здійснення своїх прав громадянами у галузі без будь-якої дискримінації і на підставі рівності перед законом;

- вжиття сприятливих заходів, що дозволяють особам, що входять до меншин, виражати свої особливості, розвивати культуру, релігію, традиції;
- вжиття належних заходів для того, щоб особи, що належать до меншин, могли повною мірою брати участь у забезпеченні економічного прогресу та розвитку своєї країни;
- планування національної політики та програм з урахуванням інтересів осіб, що належать до меншин;
- співпраця між державами з метою заохочення поважання прав осіб, що належать до меншин тощо. Слід також наголосити на тому факті, що коло прав осіб та перелік обов'язків держави, що міститься в зазначеній Декларації стосується не тільки релігійних меншин, а й інших: етнічних, національних, мовних [13].

Роберт Алексі писав, що раціональне застосування конституційних прав вимагає аналізу пропорційності, в тому числі балансування. А для того, щоб дослідити, наскільки фундаментальні права збалансовані, необхідно визначити цінності, які лежать по інший бік балансу.

Як вже було зазначено, стаття 35 Конституції України гарантує кожному свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати релігію або не сповідувати її, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене лише законом з метою охорони громадського порядку, здоров'я і моралі населення або прав і свобод інших людей. Крім того, стаття 64 Конституції згадує свободу віросповідання як право, яке може бути обмежене в умовах воєнного або надзвичайного стану [1].

Стаття 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні об'єднання» аналогічно визначає підстави для законних обмежень свободи віросповідання, хоча є відмінності у формулюваннях, і передбачає, що підстави для обмежень

свободи віросповідання повинні бути встановлені законом і відповідати міжнародним зобов'язанням України [55].

Зазначені конституційно-правові положення відповідають підставам для обмеження свободи віросповідання, викладеним у статті 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція), та критерію пропорційності, що використовується Європейським судом з прав людини (далі - ЄСПЛ). ЄСПЛ підкреслює, що перелік обмежень свободи віросповідання є вичерпним, що ці обмеження повинні тлумачитися чітко і що лише вагомі та непереборні причини можуть виправдовувати запровадження таких обмежень [29].

Як уже наголошувалось, практика ЄСПЛ визнана джерелом права в Україні (стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»), а тому має обов'язково застосовуватися судами при здійсненні правосуддя [43].

Ці підстави для обмеження дозволяють судам оцінити пропорційність втручання держави у свободу віросповідання, а у випадках, не пов'язаних безпосередньо з державою, - чи дотримується держава балансу між правами різних осіб [10].

Українське суспільство не має достатнього досвіду світськості, заснованого на взаємній автономії держави і релігії. В історії українських земель ні імперський, ні комуністичний періоди (хоча вони виглядали антагоністичними по відношенню до релігії) не забезпечили такої світськості. Радянський атеїзм часто був альтернативною формою віри зі своїм культом, святими і святими місцями.

Тому сьогодні українському суспільству бракує справжнього розуміння світськості. Подекуди воно схильне надавати державну підтримку релігії і поблажливо ставиться до ідеї релігійної освіти в державних школах, а подекуди дуже нетерпимо відкидає претензії віруючих на виключення із загальних правил (згадаймо справи про хіджаб) [69]. Це відображається в

роботі судів, які коливаються від захисту релігії (а не релігійної свободи) до оцінки легітимності релігійних переконань. Це ключ до розуміння того, чому українські суди, приймаючи ідею балансу прав, часто порушують баланс релігійної свободи. Проблема полягає не в надмірній релігійності чи, навпаки, релігійній нечутливості українського суспільства, а радше у відсутності світськості - балансу, який є запорукою руху вперед.

Посилення світськості могло б відновити цей баланс. Однак, як ми знаємо, це набагато складніше завдання, ніж ухвалення нових правових норм, які формально захищають світськість, або визнання обов'язку суддів виконувати рішення ЄСПЛ. Вирішення вказаної проблеми – справа майбутнього [10].

Характеристика України як світської держави має відображення на найвищому законодавчому рівні – у статті 35 Конституції України. За світської моделі держава не втручається у внутрішню діяльність церкви, проте не уникає регулювання юридичного статусу й діяльності релігійних організацій, зокрема якщо має місце порушення законів. Попри те, що українське законодавство є достатньо ліберальним у порівнянні з багатьма країнами Європи, проте адміністративна практика органів державної влади та місцевого самоврядування встановлює багато необґрунтованих перешкод у реалізації права осіб на свободу релігії та віросповідання [27].

Як уже згадувалося в розділі 1.2 цієї роботи, в Україні зафіксовано юридичний механізм припинення діяльності релігійної організації, зокрема і в судовому порядку. Підстави цього зумовлені частиною четвертою статті 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», а саме:

- 1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачена статтями 3, 5 і 17 вказаного Закону;
- 2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;

3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);

4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій;

5) засудження її уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України [55].

Єдиним дієвим захистом від свавільного обмеження релігійної свободи та втручання держави в діяльність релігійних організацій, у тому числі заборони такої діяльності, є звернення до суду. Дії органів виконавчої влади можуть бути оскаржені у відповідному адміністративному суді, рішення парламенту можуть бути перевірені Конституційним судом на їх відповідність Конституції України, а після вичерпання всіх національних засобів правового захисту особи чи організації, права яких були порушені, можуть бути оскаржені в Європейському суді з прав людини. Як вже зазначалося, ЄСПЛ не поділяє у своїй практиці політику, яка забороняє або обмежує право на свободу совісті та релігії як таке, а також діяльність релігійних організацій, які в демократичній державі є мірилом свободи совісті.

Тому свобода віросповідання, яка є невід'ємною частиною свободи совісті, є основою прав особистості, а їх обмеження може призвести до серйозних негативних наслідків, які в довгостроковій перспективі стануть проблемою суспільства. Державний соціокультурний тиск і обмеження релігійної сфери можуть становити загрозу суспільній злагоді та стабільності; натомість місія держави полягає в підтримці балансу між релігійною свободою та іншими правами та інтересами як окремих осіб, так і суспільства в цілому. Слід наголосити на суперечливості механізмів припинення

діяльності релігійних організацій в Україні та рекомендувати уникати таких дій, які викличуть негативну реакцію світової спільноти та стануть аргументами проти України як демократичної та правової держави, натомість є нагальна необхідність поглибити аналіз практики Європейського суду з прав людини та широко застосовувати її на всіх рівнях прийняття рішень. Захист Церкви від протиправних посягань можливий через законодавче закріплення наявності судового рішення як підтверджуючого факту та мотивації здійснення обмежень усіма рівнями та органами влади; доцільно посилити відповідальність за завідомо протиправні дії, спрямовані на обмеження релігійної свободи [27].

При децентралізації державної політики щодо забезпечення свободи совісті та свободи віросповідання необхідно усвідомлювати переваги та ризики, які можуть супроводжувати цей процес у короткостроковій та стратегічній довгостроковій перспективах.

Переваги:

гуманізація суспільства в контексті інтеграції України до європейського гуманітарного простору;

демократизація управління державною політикою у галузі свободи совісті та свободи віросповідання;

спрощення процесів реєстрації, видачі дозволів та погоджень на діяльність релігійних організацій та максимальне переведення їх у цифровий формат;

покладання додаткових повноважень на органи місцевого самоврядування, підвищення їх мотивації щодо виявлення потенційних та реальних загроз національної безпеки в релігійному середовищі;

усунення колізії правових і практичних реалій, оформлених у чинному законодавстві про свободу совісті та релігійні організації;

поглиблення співпраці релігійних організацій з органами місцевого самоврядування у різних сферах суспільного життя.

Ризики:

політизація релігійної сфери на регіональному рівні, внаслідок чого посилюється корупційний вплив на органи місцевого самоврядування та органи державної влади;

загроза клерикалізації навчальних закладів та громадських організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування;

загострення міжцерковних і міжконфесійних відносин;

посилення впливу іноземних релігійних центрів на органи місцевого самоврядування та органи державної влади;

непропорційне збільшення випадків незаконної діяльності/бездіяльності органів місцевого самоврядування щодо релігійних організацій;

некомпетентність фахівців органи місцевого самоврядування у сфері релігієзнавства, що може призвести до грубих порушень свободи совісті та свободи віросповідання;

втручання релігійних організацій у виборчий процес, у тому числі фінансування місцевих виборів іноземними державами за рахунок використання ресурсів релігійних організацій та релігійних громад [16].

Під час децентралізації державної політики у сфері свободи совісті та свободи віросповідання неминуче виникне необхідність внесення відповідних змін у законодавчу базу.

Внаслідок цього, низка законів і кодексів України можуть втратити чинність або вимагати модернізації внаслідок децентралізації державної політики щодо свободи совісті та свободи віросповідання (Конституція України, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Закон України «Про органи місцевого самоврядування в Україні», Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України тощо).

Водночас, передбачені ризики можна усунути або значною мірою запобігти їм шляхом проведення комплексної системної модернізації законодавства України, що регулює свободу совісті та свободу віросповідання. І, звичайно, багато в чому успіх залежатиме від організації ефективної реалізації потенціалу майбутньої модернізованої законодавчої системи України щодо свободи совісті та свободи віросповідання в контексті національної безпеки України [16].

20 серпня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», який забороняє діяльність Російської православної церкви в Україні та пропаганду ідеології «русского мира» [52]. Це була відповідна реакція української влади на вимогу суспільства покарати винних у війні. Однак слід підкреслити, що навіть цей закон жодним чином не обмежуватиме права віруючих на відправлення богослужінь та інших релігійних обрядів. Релігійні громади в Україні є не тільки юридичними особами, що охороняються законом, а й можуть існувати та здійснювати свою діяльність без державної реєстрації. Лише громади, які використовують для богослужінь будівлі державної власності, можуть за рішенням суду втратити право користування цими будівлями, якщо буде доведено, що вони порушують законодавство України або пов'язані зі структурами держави-агресора.

Тут знов таки постає питання – чи не порушуватимуть представники влади принцип релігійної нейтральності? Чи були використані нашою владою всі можливості чинного законодавства для боротьби з духовним колабораціонізмом, приховуванням зброї, передачею розвідданих чи іншими злочинними діями осіб, незалежно від їх юрисдикції?

Безумовно, Україна має знайти законний спосіб захисту своєї території та суспільства. Дійсно, правовий механізм, відображений у згаданому українському законі, далекий від ідеального, недосконалий і містить певні ризики. Підхід українських законодавців про те, що санкції можна накладати

на статус релігійної організації, а не на її діяльність, викликає обґрунтоване занепокоєння в міжнародних експертів. Також викликає занепокоєння непропорційність запропонованих покарань, оскільки закон фактично не передбачає альтернативи зняття з реєстрації, яка є найсуворішою санкцією. Тож, застосувавши найжорсткіші методи захисту від інструменталізації Росією УПЦ у своїх військово-політичних цілях, аж до зняття з реєстрації їхньої структури виключно за фактом встановлення канонічного зв'язку, Україна ризикує наразитися на критику втручання у релігійні справи та порушення свободи віросповідання та принципу релігійної нейтральності. Водночас, чи вплине прийнятий закон на межі релігійної свободи в Україні, буде залежати від практики його виконання. Можливо, деякі його положення потребують уточнення та вдосконалення. Час і практика покаже.

Українська держава має утримуватися від втручання у внутрішні церковні справи, керовані церковними законами, бо це виходить за межі компетенції державної влади і порушує є основоположний принцип церковно-державних відносин, який і відрізняє Україну від Росії. Іншим порушенням цього принципу може бути встановлення центральною та місцевою владою обмежень на діяльність однієї церкви з метою захисту іншої; це було б порушенням принципів релігійного плюралізму та взаємної толерантності в українському суспільстві.

Тому завдання держави, особливо під час війни, полягає в тому, щоб чітко розрізнити право людини на сповідання своєї релігії та її спроби здійснювати підривну діяльність проти власної країни та вступати в змову з ворогом. Приналежність людини до УПЦ не є підставою ставитися до неї як до агента держави-агресора, але, з іншого боку, державна зрада, військові злочини та злочини проти людяності не можуть бути захищені релігійною свободою. Незалежно від релігійних переконань чи конфесійної приналежності, така поведінка має тягнути за собою кримінальну відповідальність [22].

Висновки до другого розділу

1. В Україні державою визначено та законодавчо закріплено ускладнений процес набуття релігійними організаціями статусу юридичної особи шляхом впровадження “подвійної” процедури державної реєстрації статуту в двох інстанціях. Такий механізм є своєрідним запобіжником, який запобігає зіткненню чи конкуренції норм світського і канонічного права. Всі механізми реєстрації статуту релігійної громади та перелік необхідних умов і документів детально закріплено в Розділ II Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Представники релігійних громад можуть отримувати всі консультації щодо застосування норм Закону і переліку необхідних документів у державних органах у справах релігій на місцях та Центрах надання адміністративних послуг.

2. Широкомасштабна Російська збройна агресія проти України мала наслідки для всіх сфер суспільних відносин. Тепер можливість обмеження визначених законом прав і свобод особи може виникати в повсякденному житті всіх верств населення України, що стає джерелом соціальної напруги для окремих соціальних груп. Однією з проблемних сфер сьогодні є сфера діяльності релігійних організацій.

3. Дослідження релігійної нейтральності як концептуальної ідеї організації та функціонування державної служби, а також визначення актуальності її нормативного закріплення серед принципів державної служби в Україні є запорукою її правової організації та функціонування. Релігійний нейтралітет в державі означає не лише абсолютну заборону встановлення будь-якої релігії як державної чи обов'язкової, але й гарантує свободу релігії та совісті, зокрема право вільно обирати, сповідувати і поширювати (навіть змінювати чи зректися) будь-які релігійні переконання. Така позиція держави відповідає концепції світськості та сприяє рівній і прогресивній ролі представників усіх релігій у суспільстві.

4. Українська держава має утримуватися від втручання у внутрішні церковні справи, керовані церковними законами, бо це виходить за межі компетенції державної влади і порушує є основоположний принцип церковно-державних відносин. Іншим порушенням цього принципу може бути встановлення центральною та місцевою владою обмежень на діяльність однієї церкви з метою захисту іншої; це було б порушенням принципів релігійного плюралізму та взаємної толерантності в українському суспільстві. Тому завдання держави, особливо під час війни, полягає в тому, щоб чітко розрізнити право людини на сповідання своєї релігії та її спроби здійснювати підливну діяльність проти власної країни та вступати в змову з ворогом.

РОЗДІЛ 3

РЕЛІГІЙНА ДЕМОГРАФІЯ УКРАЇНИ

3.1. Релігійні організації в Україні: динаміка розвитку та зміни у конфесійному просторі

Релігійні організації є важливою частиною суспільного життя в Україні і відіграють значну роль у формуванні національної ідентичності та морально-духовних цінностей. З часу здобуття Україною незалежності у 1991 році релігійний простір країни зазнав значних змін, що відображають як історичні традиції, так і сучасні виклики. У цьому розділі розглядається динаміка розвитку релігійних організацій в Україні, їхнє становище в суспільстві та взаємодія між різними конфесіями.

Історія релігійних організацій в Україні має глибоке коріння, що сягає часів Київської Русі. Від прийняття християнства у 988 році і до сьогодні релігія залишається важливим елементом культурного та суспільного життя. Впливи Російської імперії, Польщі, Австро-Угорщини та Радянського Союзу сформували особливості релігійної мозаїки України.

Після розпаду СРСР почалося відродження релігійного життя в Україні. У цей період значно зросла кількість релігійних організацій, були відновлені храми, засновані нові релігійні громади, отримало подальший розвиток законодавство про свободу совісті та віросповідання.

На початку 2020-х років в Україні діяло понад 30 000 релігійних організацій, які належали до понад 100 конфесій, течій і напрямів.

Можна виділити такі три основних релігійні групи:

Православ'я: Українська православна церква та Православна церква України;

Греко-католицизм: Українська греко-католицька церква, яка відіграє важливу роль у західних регіонах країни.

Римо-католицизм, протестантизм, іслам та іудаїзм: представлені великою кількістю громад, які активно розвиваються в умовах релігійної свободи.

Швидке зростання кількості релігійних організацій особливо фіксувалося у перші два десятиліття після здобуття незалежності. Однак останніми роками це зростання дещо сповільнилося, що можна пояснити стабілізацією релігійної сфери, а також демографічними та соціальними змінами.

Однією з найважливіших змін стало визнання автокефалії Православної Церкви України (ПЦУ), що суттєво змінило релігійну мозаїку. Це рішення мало як релігійний, так і політичний резонанс і викликало реакцію Російської православної церкви.

Ще однією важливою тенденцією є зростання кількості протестантських громад, які активно беруть участь у благодійних та просвітницьких проектах, у соціальній допомозі. Активізуються також мусульманські та єврейські організації, зокрема через багатонаціональний склад українського суспільства.

Релігійна сфера в Україні зазнає впливу зовнішніх факторів і внутрішніх змін. Питання автокефалії Православної церкви України, має міжнародне значення. Підтримка цього процесу з боку Вселенського Патріархату та спротив Російської православної церкви демонструють, що релігійні питання часто використовуються як інструменти геополітичних процесів.

Ще одним важливим аспектом є співпраця релігійних організацій України з міжнародними партнерами. Гуманітарні місії, міжконфесійні ініціативи та діалог з європейськими релігійними інституціями сприяють інтеграції України у світовий релігійно-культурний контекст.

Сучасні релігійні організації в Україні не лише зберігають духовну спадщину, а й активно долучаються до вирішення суспільних проблем. Їхній внесок особливо помітний у таких сферах:

благодійність: організація допомоги внутрішньо переміщеним особам, підтримка сімей військових, забезпечення продуктами харчування та одягом малозабезпечених громадян;

медичне забезпечення: діяльність релігійних організацій у сфері паліативної допомоги, хоспісу та у роботі з подолання різних залежностей;

виховання та навчання: створення недільних шкіл, навчальних закладів з релігійними елементами та виховання молоді.

З 2014 року важливим фактором залишається їхня робота під час війни. Релігійні організації беруть активну участь у процесі реабілітації військових та підтримують психологічне та моральне здоров'я суспільства.

В умовах сучасного релігійного плюралізму організації в Україні все частіше звертаються до міжрелігійного діалогу. Ініціативи, спрямовані на формування мирного співіснування та взаємоповаги між представниками різних конфесій, набувають особливого значення в регіонах зі складним релігійним складом населення.

Важливим інструментом у цьому процесі є Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій України. Її робота допомагає координувати дії релігійних спільнот у сфері благодійності, захисту прав людини та вирішенні соціальних проблем.

Відносини держави і релігійних організацій України регулюються Конституцією та законами, що гарантують свободу віросповідання. Україна є світською державою, що означає відокремлення церкви від держави, але на практиці відбувається активна співпраця між державою та релігійними організаціями.

Релігійні організації беруть участь у розробці громадських ініціатив, що стосуються таких питань, як моральне виховання молоді, підтримка соціально вразливих верств населення, міжетнічна та міжрелігійна злагода. Крім того, держава сприяє захисту релігійних прав громадян, зокрема в умовах збройних конфліктів та окупації окремих територій.

Суперечливим є питання державного регулювання та діяльності в умовах конфліктів різних конфесій, особливо з моменту утворення Православної Церкви України. Органи держави мали б дотримуватися нейтралітету, але інколи це важко і викликає критичні зауваження окремих релігійних груп.

Ще одна сфера діяльності релігійних організацій пов'язана з системою освіти. Хоча релігія ще не є частиною офіційної навчальної програми в державних школах, у багатьох регіонах країни почали впроваджувати факультативні або спеціалізовані курси з основ християнської етики. Зокрема це характерно для західних областей України.

Релігійні організації також відкривають власні навчальні заклади, такі як семінарії, коледжі та ліцеї, які пропонують навчання з релігійної етики. Ці заклади пропонують не лише духовну освіту, але й підготовку для роботи в релігійних і соціальних структурах. Важливою ініціативою є співпраця релігійних організацій з державними університетами, де створюються кафедри релігієзнавства та програми з релігійного мистецтва, церковної історії та етики.

Релігійні організації беруть активну участь у миротворчих ініціативах, зокрема в контексті військової агресії проти України. Завдяки довірі, яку вони викликають у суспільстві, вони стають платформою для діалогу між різними спільнотами, виступають посередниками в гуманітарних перемовинах та надають підтримку постраждалим від конфлікту.

Міжрелігійний потенціал миротворчості в Україні ґрунтується на культурному розмаїтті та спільному прагненні релігійних лідерів до стабілізації ситуації в країні. Це прагнення підтверджується спільними заявами Всеукраїнської ради церков, які закликають до мирного вирішення конфліктів та захисту людської гідності.

Дедалі більшого значення набуває міжнародна співпраця між релігійними організаціями в Україні. Це і участь у європейських та світових

міжрелігійних форумах, і отримання грантів на гуманітарні проекти, і поширення українського досвіду міжрелігійного діалогу.

Найбільш показовими прикладами є участь у Всесвітньому релігійному форумі та співпраця з релігійними організаціями Польщі, Німеччини та США, що сприяє зміцненню міжнародного іміджу України як мультикультурної і толерантної держави.

У майбутньому українські релігійні організації зможуть розвивати свою діяльність за такими напрямками:

1) інтеграція в цифрову епоху: використання цифрових технологій для розширення доступу до духовної літератури, богослужінь і навчальних курсів.

2) поглиблення соціальної задіяності: розроблення програм реабілітації для військовослужбовців, підтримка людей, які страждають від посттравматичного стресу, продовження роботи з внутрішньо переміщеними особами;

3) розвиток міжрелігійного діалогу: створення нових ініціатив для примирення та співіснування між представниками різних релігій.

Релігійні організації залишаються невід'ємною частиною соціокультурного простору України. Їхній подальший розвиток залежить від діалогу з державою, міжконфесійної злагоди та готовності реагувати на виклики сучасності.

На початок 2021 року в Україні налічувалося 37 049 релігійних організацій, що на 253 більше, ніж рік тому. Це на 253 більше, ніж рік тому [64]. Майже 97% діючих релігійних структур належать до християнської традиції. Православ'я залишається найчисельнішою гілкою християнства в Україні. За статистикою, близько 54% складових релігійної мережі є об'єднаннями різних православних юрисдикцій. Дві найбільші - Православна церква України (7 188 осередків) та Українська Православна Церква (12 406 осередків) [64].

Українські греко-католики хочуть вирішити внутрішні розбіжності. У серпні 2021 року греко-католицькі священники Закарпаття та Львівщини після спільної молитви на Верецькому перевалі підписали лист до нового Апостольського нунція України монсеньйора В. Кульбокаса з проханням сприяння об'єднанню греко-католиків України. Нагадаємо: в Україні, окрім Української греко-католицької церкви, є також Мукачівська греко-католицька єпархія (на Закарпатті), яка є філією Ватикану. У 1990-х роках була спроба об'єднання цих громад, але «угорський фактор» виступив важливою перепорою цього процесу.

Восени 2024 року Київський міжнародним інститутом соціології (КМІС) було проведено телефонне всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус», де було присутнє питання про релігійну самоідентифікацію населення, про ставлення до створення єдиної Православної Церкви і до Закону про заборону окремих релігійних організацій [11].

В таблиці 3.1 можна відслідкувати як змінилося ставлення населення України до церкви і власної самоідентифікації

<i>100% у стовпчику</i>	Чер.20	Чер.21	Лип.22	Вер.24
Православна Церква:	71	72	72	70
<i>ПЦУ</i>	34	42	54	56
<i>Просто Православна Церква (без конкретизації)</i>	22	12	14	7
<i>УПЦ МП</i>	15	18	4	6
Вважаю себе атеїстом	8	7	10	12
Греко-католицька Церква	8	9	8	7
Протестантська Церква	2	2	2	2
Інші християнські церкви (наприклад, Свідки Єгови і т.п.)	1	2	2	2
Римо-католицька Церква	1	1	1	1

Іудаїзм	0	0	0	0
Іслам	0	0	0	0
Інше	1	4	3	4
Важко сказати	6	2	2	3

Таб. 3.1. До якої конфесії / релігії зараховує себе респондент [11].

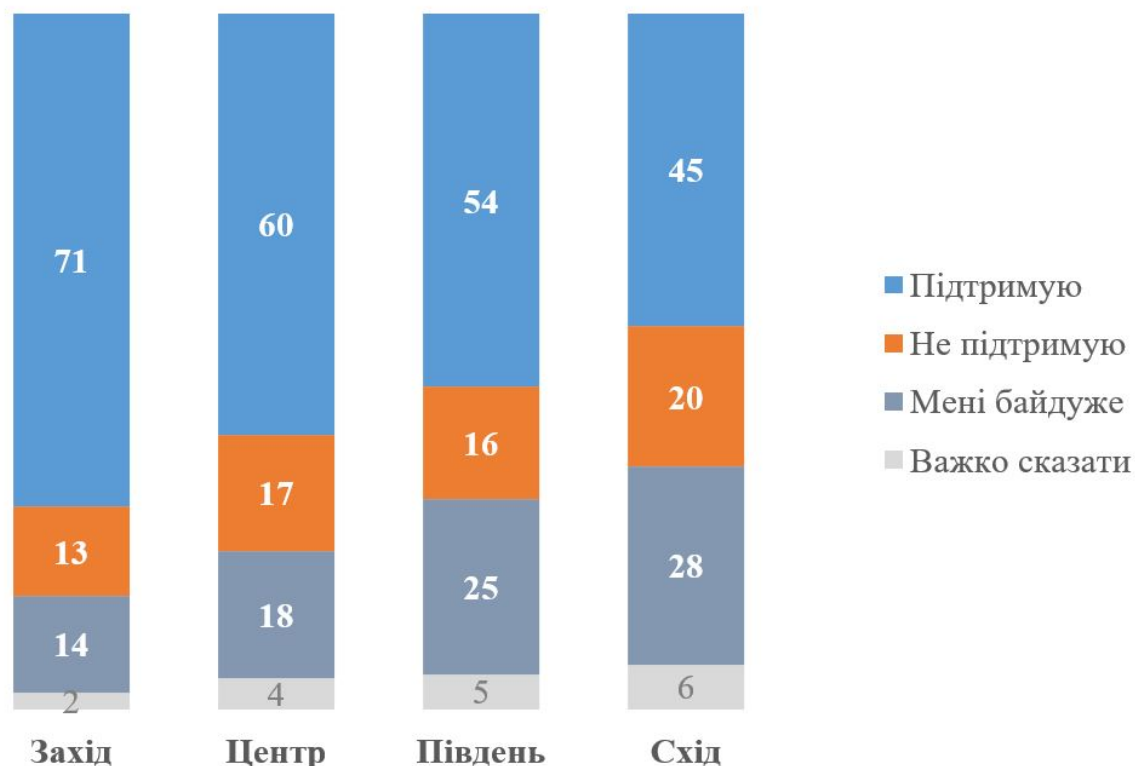
При цьому чітко прослідковуються відмінності за регіонами: із Заходу на Схід зростає (з 6% до 15%) частка тих, хто вважає себе «просто православним». Поряд з цим, якщо на Заході країни 20% ідентифікують себе греко-католиками, то в інших регіонах їх не більше 1%. Докладний аналіз можна подивитися в таблиці 3.2.

<i>100% у стовпчику</i>	Захід	Центр	Південь	Схід
Православна Церква:	63	73	72	72
<i>ПЦУ</i>	50	63	55	50
<i>Просто Православна Церква (без конкретизації)</i>	6	5	10	15
<i>УПЦ МП</i>	7	5	7	8
Вважаю себе атеїстом	7	15	14	11
Греко-католицька Церква	20	1	0	1
Протестантська Церква	3	2	1	4
Інші християнські церкви (наприклад, Свідки Єгови і т.п.)	1	1	3	7
Римо-католицька Церква	2	1	0	0
Іудаїзм	0	0	0	0
Іслам	0	0	0	0
Інше	2	3	5	4
Важко сказати	2	3	5	1

Таб. 3.2. До якої конфесії / релігії зараховує себе респондент: регіональний вимір [11].

За результатами опитування переважна більшість (61%) підтримують ідею існування лише однієї Православної Церкви в Україні. Не згодні – 16%, а ще 20% не цікавляться цим питанням.

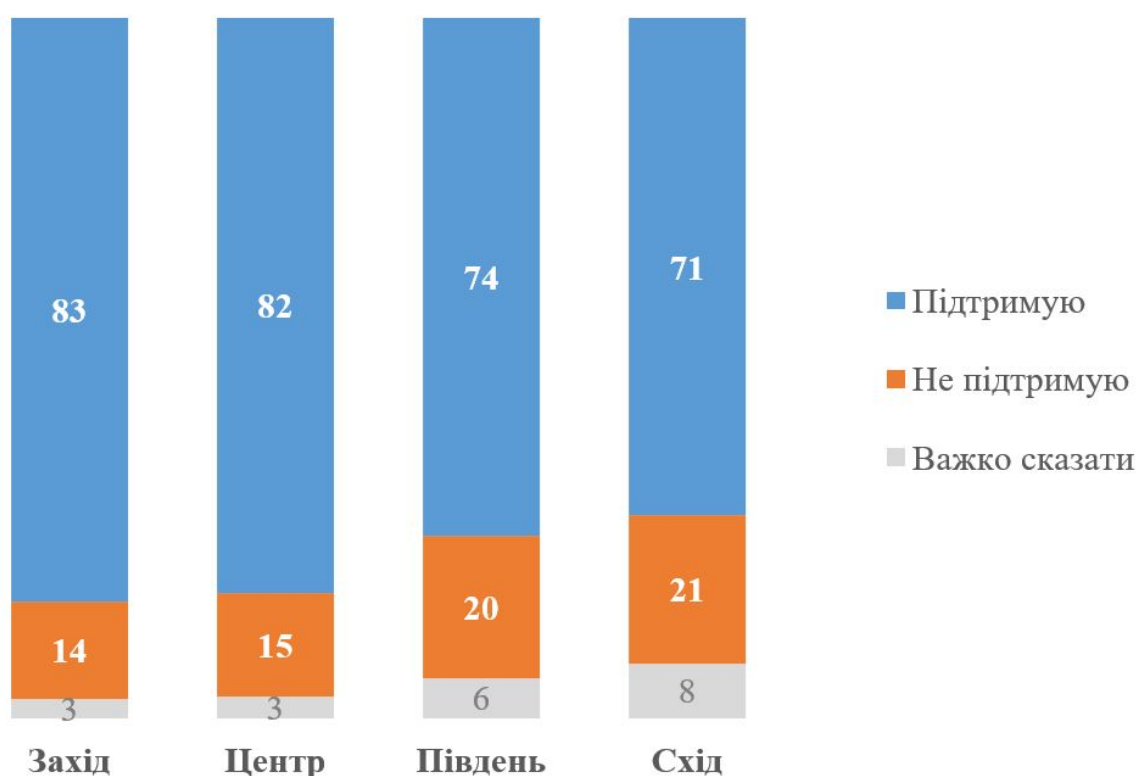
У регіональному вимірі розріз цього питання можна дослідити за графіком на рис 3.1.

Рис. 3.1. Ставлення до створення єдиної Православної Церкви в регіональному вимірі [11].

Цікавим аспектом опитування є оцінка ставлення населення до Закону України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій", який передбачає заборону діяльності в Україні Російської православної церкви (її утворень) та пропаганду ідеології «русского міра». Отже абсолютна більшість респондентів (80%) підтримали схвалення цього Закону; не підтримали – 16%, не визначилися із своєю думкою - 4%.

З оцінкою ставлення в регіональному вимірі можна ознайомитися за графіком на рис. 3.3.

Рис. 3.3 Ставлення до Закону про заборону окремих релігійних організацій в регіональному вимірі [11].

З відповідями респондентів опитування у розрізі конфесійної належності можна ознайомитися у відповідному додатку до дослідження – Додаток А «Результати опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (осінь 2024 року) і розподіл відповідей у розрізі конфесійної належності» [Додаток А].

Дуже часту Україну ідентифікують як країну, де панівною релігією населення є православ'я, і називають «православною країною». Але це не зовсім правильно. «Україна – унікальна держава в Європі, яка не відповідає моделі, де домінує одна релігія (рідко дві конфесії – католицька і протестантська), а інші менші деномінації толеруються. В Україні ситуація є ближчою до американської – існує багато різних деномінацій, і жодна з них не є панівною», – розповідає дослідник Хосе Казанова [95].

Українці – одна з найбільш релігійних країн світу. За різними оцінками, лише 8 - 10 % українців не вірять у Бога, 70-72 % українців вважають себе православними християнами, а 8 % – греко-католиками.

Проте, незважаючи на переважну православну більшість, в Україні є кілька церков, які змагаються за статус «національної церкви» порівняно з традиційними «православними країнами». Така конкуренція не тільки запобігає «домінуванню» однієї релігійної групи в країні, але й створює сприятливі умови для існування інших менших релігійних груп і деномінацій, що більше нагадує релігійну карту США ніж інших європейських країн.

Україна, яка через історичні та географічні причини була затиснута між католицькою Польщею та православною Росією, не змогла створити монотеїстичну національну державу, у якій релігія стала ще однією опорою влади. Тому навіть найбільші церкви країни залишаються близькими до народу, розмовляють його мовою, обговорюють його проблеми і не транслюють ознак світської влади. Така ситуація унікальна в православному світі.

Зазвичай найбільш релігійними є українці на Заході України, але за роки незалежності кількість віруючих на Півдні і Сході значно зросла. Всупереч загальновідомим заявам про релігійні «скрепи», українці відвідують церкву в тричі частіше, ніж росіяни (в Росії), але рідше, ніж поляки, греки чи грузини.

На відміну від національних кордонів, які українці готові захищати зі зброєю в руках, релігійні кордони в Україні нечіткі. Не змінюючи віросповідання, українець може піти помолитися в католицьку церкву, навіть якщо він вважає себе православним, і звертає увагу на різницю між православними церквами лише через політику останніх років.

Цим українці дуже відрізняються від своїх континентальних сусідів, де якщо європеець вважає себе християнином то дотримується свого віросповідання. Останнім часом, найчастіше європейці просто відходять від

релігії, тому модернізація в Європі йде рука об руку з секуляризацією. Українці ж – частина іншого світу, де модернізація не стосується релігії.

Особливість України має історичне пояснення: Річ Посполита, під впливом якої довгий час перебувала Україна, також не була моноконфесійною: там уживалися католики поляки і литовці, православні українці, протестанти-німці. Там знаходили прихисток представники інших конфесій, які втікали від релігійних війн в Європі. Так і в Україні оселилися представники євреїв, протестантів, мусульман (включно з кримськими татарами) тощо.

Для налагодження міжконфесійного діалогу в Україні 1996 року створена Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), яка наразі не має аналогів у світі, до складу якої входять очільники всіх православних церков, двох течій католицької церкви, усіх протестантських церков, мусульманських та іудейських організацій (разом 90 % українських релігійних організацій). Жодна з організацій не домінує, президенство тут ротаційне. Релігійні лідери демонструють толерантне ставлення один до одного, до громадянського суспільства, а також виробляють консолідовані позиції для діалогу з владою.

За свідченням професора - релігієзнавця Х. Казанова у 2019 році, за запрошенням тогочасного голови ВРЦіРО - головного рабина Києва та України Якова Дов Блайха, очільники всіх православних, католицьких, протестантських церков, всіх мусульманських та єврейських громад України разом їздили помолитися до Святої Землі, яка є святою для них усіх. Українці не вбачали в цьому нічого дивного, тоді як решти це явище було надзвичайно показовим [95]. Навіть на рівні політичної еліти в Україні спостерігається релігійний плюралізм, до прикладу – після завершення революції 2014 року на чолі держави постали вірянин УПЦ (МП) П. Порошенко, баптистський пастор О. Турчинов, греко-католик А. Яценюк та єврей В. Гройсман.

ВРЦіРО активно співпрацює з органами державної влади щодо служби військового капеланства, питань цінової політики; захисту навколишнього середовища; вакцинації населення під час пандемії COVID-19; послуг релігійних організацій; виховання та ціннісних орієнтацій в освіті; підтримки талановитої молоді; фізичного і духовного розвитку дітей та підлітків; вироблення державної сімейної політики; протидії домашньому насильству тощо.

Серед конфесій, що діяли в Україні, УГКЦ була найбільш громадсько-активною. Ними при Львівській єпархії було відкрито Адаптаційний центр св. Йосифа для підлітків. Також УГКЦ благословила сімейний центр «Назарет» у Львові, покликаний допомагати людям із різними залежностями; організовують паломницько-туристичні поїздки для родин загиблих Героїв України, для дітей військовослужбовців проводяться духовно-патріотичні табори та екскурсії тощо.

І взагалі за свідченням Х. Казанова: «УГКЦ є, мабуть, найбільш регіональною християнською церквою в світі, її парафії в Україні зосереджені переважно в Галичині, але при цьому вона є однією з найбільших глобальних церков. Синод єпископів УГКЦ, який збирається один рік у Римі, а один в Україні, має 17 дієцезій єпископів з України і 19 з діаспори – 2 з Польщі, 5 з Канади, 4 зі США, 2 з Бразилії, по одному з Аргентини, Австралії, Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії» [95].

Така географія відображає розселення українців по всьому світу, але вони не втратили зв'язку з батьківщиною та відіграли важливу роль у трансформації українського суспільства. При цьому важливо зазначити, що українські православні та католики не єдині, хто має глобальні зв'язки – це можна сказати і про юдейські та протестантські церкви – баптистів, Свідків Єгови, п'ятидесятників - та українських мусульман.

Таким чином релігійне відродження в Україні сприяло трансформації українського суспільства в сучасну демократичну державу з сильним

громадянським суспільством, готовим взяти на себе відповідальність за країну.

Сьогодні релігійні організації в Україні проходять непросте випробовування війною разом з народом України. Фахівці з питань релігії останні десятиліття фіксували зміну ролі релігії як інструмент досягнення зовнішньополітичних цілей, як фактора міжнародних відносин і глобальної політики, але війна повернула ці інституції до своїх головних призначень - порятунку душ і життя людей. Дослідження Центру Разумкова щороку демонструє зростання запиту людей на психологічну підтримку з боку церкви, до виконання нею своєї споконвічної місії [67].

Тисячі священнослужителів стали на захист своєї землі і народу. Складно порахувати тисячі тонн гуманітарної допомоги, доставленої в різні куточки країни, кількість евакуйованих, реабілітованих та тих, хто отримали підтримку в церквах України. Неможливо порахувати, скільки людей було зцілено від жахів війни та відчаю словом і присутністю душпастирів. Неможливо також переоцінити роль капеланства у цій війні, адже воно часто стоїть поруч з солдатом, коли ніхто не може йому допомогти.

У березні 2022 року громадською організацією «Майстерня академічного релігієзнавства» було ініційовано проєкт «Релігія в огні: документування воєнних злочинів Росії проти релігійних громад України», який був підтриманий громадськими організаціями й державними інституціями, у тому числі і Державною службою України з етнополітики та свободи совісті [36].

Релігієзнавець та керівник проєкту Р. Халіков в січні 2024 року під час прес-конференції «Нічого святого: воєнні злочини російських окупантів проти релігійних громад та священнослужителів» представив невтішні результати роботи дослідників:

щонайменше 25 релігійних діячів були вбиті, а також загинули люди, які переховувалися в релігійних будівлях;

майже 530 релігійних споруд були пошкоджені російськими обстрілами; більшість пошкоджених будівель розташовані в районах, де тривають активні бойові дії;

коли почалися бомбардування українських міст, багато культових споруд було відкрито для населення в якості бомбосховищ, центрів розподілу гуманітарної допомоги та притулків для біженців. Однак, незважаючи на свій охоронний статус, культові споруди були так само вразливі до артилерійського вогню, як і будь-яка інша цивільна власність;

найбільше будівель зруйновано в Донецькій області - понад 100, у Київській - понад 80, у Луганській і Харківській - понад 60, у Херсонській - понад 55, у Запорізькій - понад 30. Десятки культових споруд пошкоджено також у Сумській, Чернігівській, Миколаївській і Дніпропетровській областях. Серед них - церкви і молитовні будинки, каплиці і придорожні хрести, зали царства, синагоги, мечеті, хачкари і меморіали, а також релігійні навчальні заклади. Понад 100 пошкоджених культових споруд були або повністю зруйновані, або серйозно пошкоджені і більше не можуть використовуватися для проведення релігійних служб. Щонайменше 101 культова споруда зазнала помірних пошкоджень, що означає, що вони можуть бути використані для богослужінь лише після ремонту. Щонайменше 13 культових споруд зі статусом пам'яток регіонального значення та 5 пам'яток національного значення були пошкоджені внаслідок бойових дій;

більше половини зафіксованих випадків пошкодження культових споруд стосується українських православних храмів. Одна третина постраждалих церков є протестантськими. Також зафіксовані випадки обстрілів культових споруд іудеїв, мусульман, індуїстів;

військова агресія Росії проти України призвели до знищення або пошкодження приблизно 863 об'єктів культурної спадщини [36].

Вказані цифри, на жаль, не є остаточними, оскільки війна триває і чимало релігійних споруд розташовані на окупованих або прифронтових

територіях, тому точні підрахунки можливі лише після деокупації та розмінування території України.

За результатами моніторингу, що здійснюється Державною службою України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) у співпраці з Майстернею академічного релігієзнавства було створено інтерактивну мапу руйнації релігійних споруд в Україні, з якою можна ознайомитись за посиланням: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1hyTAXA1qQn4KSEgspLxqkbWRhwGVJJOA&femb=1&ll=49.59021215765388%2C34.059086049999999&z=6>

До цих перерахованих проблем залишається ще одна серйозна проблема - обмеження прав віруючих на тимчасово окупованих територіях. На тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей окупаційна адміністрація весь час застосовує дискримінаційні принципи російської політики у сфері свободи совісті та релігії. Релігійні організації, які не демонструють лояльність до російської політичної системи та мають проукраїнську або прозахідну орієнтацію, зазнають утисків. Організація «Свідки Єгови» та міжнародна ісламістська група «Хізб ут-Тахрір» законодавчо заборонені в Росії як екстремістські та терористичні організації. Окупаційна влада також чинить тиск на баптистів, п'ятидесятників та месіанських юдеїв під приводом нібито незаконної місіонерської діяльності. Окупаційні сили в Автономній Республіці Крим та частинах Донецької і Луганської областей намагаються ліквідувати проукраїнські церкви в регіоні шляхом конфіскації майна, відмови у перереєстрації громад та фізичного насильства над українськими священиками. Така репресивна політика Росії щодо релігії та церков призвела до значного занепаду релігійних організацій у Криму. За інформацією представника Уповноваженого з дотримання прав жителів АР Крим та м. Севастополя І.Верігіної, із 49 організацій ПЦУ залишилося лише 5, а з 22 священнослужителів – 4 [21].

Питанню протиправних дій Росії щодо релігійних спільнот на окупованих територіях приділяється велика увага на міжнародному рівні. Зокрема, про це зазначається у щорічних доповідях Державного департаменту США про свободу віросповідання у світі, доповідях Генерального секретаря ООН про ситуацію з правами людини у Криму, доповідях Міністерства закордонних справ Великої Британії щодо прав людини і демократії тощо.

Україна є релігійно плюралістичною країною з сильним християнським впливом, де православна церква є найбільш домінуючою релігійною течією та напрямом. За роки незалежності Україна гарантувала достатній рівень релігійної свободи та зміцнила співпрацю між релігійними організаціями та державними інституціями. Розвинулася та урізноманітнилася соціально значуща складова релігійної діяльності. За рівнем довіри релігійні організації значно випереджають державні інституції.

Залишається потреба в удосконаленні концептуальних засад розвитку державно-конфесійних відносин з метою уникнення прийняття суперечливих рішень у сфері свободи совісті та віросповідання. Ще одним викликом для релігійних громад є секуляризація суспільства, особливо молоді. Існує конфлікт між практичними та правовими реаліями державно-конфесійного партнерства. Окремо слід відзначити триваючі утиски та дискримінацію прав віруючих на тимчасово окупованій території України та знищення людей, майна релігійних організацій, національних цінностей в ході військової агресії.

Таким чином, можна стверджувати, що релігійні організації в Україні відіграють важливу роль у суспільному житті народу та збереженні національних традицій. Зміни в релігійному просторі ілюструють динаміку цього процесу, що є наслідком історичних, політичних та соціокультурних чинників. Розвиток релігійних організацій залежить від їхньої здатності адаптуватися до сучасних викликів та зберігати баланс між традиціями і новими реаліями [64].

3.2. Особливості релігійної демографії Миколаївської області

Миколаївська область, розташована на півдні України, має багату історію релігійного життя, що формується під впливом культурного різноманіття регіону, його географічного положення та історичних подій. Особливості релігійної демографії області відображають взаємодію традиційних і новітніх релігійних течій, а також вплив соціально-економічних і політичних процесів на конфесійну структуру населення. Метою цього розділу є аналіз основних демографічних характеристик релігійного середовища Миколаївщини, з урахуванням чисельності, структури та динаміки розвитку різних релігійних організацій.

Історичний контекст релігійного життя регіону.

Релігійне життя області має історичне коріння, що сягає часів заселення краю козаками та переселенцями з інших регіонів. У XVIII-XIX століттях регіон входив до складу Російської імперії, де православ'я було панівною релігією. У той же час, німецькі протестантські поселенці, євреї, татари та інші етнічні групи прибули в регіон, вносячи релігійне розмаїття.

Радянський період характеризувався значною секуляризацією суспільства. Багато релігійних організацій були закриті, а їхні представники репресовані. Відродження релігійного життя розпочалося після здобуття Україною незалежності у 1991 році, коли на Миколаївщині відновили свою діяльність традиційні релігійні громади та з'явилися нові релігійні течії.

Релігійна структура області значною мірою зумовлена географічно. Міські центри, такі як Миколаїв, мають найвищу концентрацію православних церков та протестантських громад. У сільській місцевості переважає православ'я, хоча в деяких селах досі існують протестантські громади, сформовані німецькими поселенцями.

Чинники, що впливають на релігійну демографію.

Соціально-економічні чинники: економічна криза та військова агресія проти України призвели до міграційних процесів, які вплинули на чисельність і структуру релігійних громад.

Політичні впливи: релігійна ситуація в регіоні частково визначається політичними процесами, зокрема, змінами у ставленні держави до релігійних організацій.

Демографічні тенденції: загальне старіння населення в сільській місцевості, де домінують традиційні православні громади, призводить до скорочення їхньої чисельності, тоді як протестантські течії активно залучають молодь.

Основними викликами для релігійної демографії Миколаївської області є:

збереження міжконфесійної злагоди в умовах зростаючої конкуренції між релігійними організаціями;

забезпечення релігійних прав іммігрантів та національних меншин;

подолання наслідків секуляризації, яка має значний вплив на молоде покоління.

У майбутньому релігійне життя в регіоні може слугувати основою для активізації соціальних ініціатив, особливо у сферах благодійності, культури та освіти.

Релігійна демографія регіону є багатогранним і динамічним явищем, яке демонструє відбиток історичних, соціально-економічних та політичних реалій регіону. Вивчення її особливостей є важливим для розуміння ролі релігійних громад у регіоні та їхньої взаємодії на фоні сучасних викликів.

Релігійні організації в Миколаївській області відіграють важливу роль у формуванні моральних цінностей, зміцненні соціальної згуртованості та підтримці вразливих груп населення. Ця роль особливо помітна в кризові часи,

такі як військовий конфлікт, економічна нестабільність та пандемія COVID-19.

Благодійність: релігійні громади організовують гуманітарну допомогу для внутрішньо переміщених осіб, підтримують сім'ї військових, допомагають літнім людям. Православні парафії, протестантські громади та мусульманські організації активно роздають гуманітарну допомогу жителям області: продукти харчування, медикаменти та одяг.

Освітні ініціативи: деякі релігійні групи в регіоні створили освітні центри, недільні школи, проводять культурні заходи. Ці ініціативи спрямовані на пробудження у молоді морально-етичних принципів і збереження культурної спадщини.

Миротворча діяльність: у зв'язку зі складною політичною ситуацією в Україні релігійні лідери активно сприяють міжконфесійному миру. Вони беруть участь у міжконфесійних форумах по всій Україні з метою поширення ідей толерантності та взаємоповаги.

Психологічна допомога: релігійні організації надають психологічну підтримку колишнім учасникам бойових дій, їхнім сім'ям та внутрішньо переміщеним особам. Спільна молитва, духовне консультування та інші форми душпастирської опіки допомагають постраждалим відновити внутрішній мир.

Прикладом такої допомоги є Незалежна Церква Євангельських Християн-баптистів «Перлина» м. Миколаєва, яка належить до протестантського напрямку християнства (реформати), яка з 2014 р. надає допомогу «Відновлення душі» військовим, їх сім'ям, а також займається гуманітарною допомогою. Окрім духовного служіння, пастор церкви Євген Мінін є військовим капеланом у 188 батальйоні, а його дружина Мініна Лілія займається гуманітарною допомогою [77].

У Миколаївській області міжконфесійний діалог відіграє важливу роль у забезпеченні злагоди в релігійному просторі. Регіон стає майданчиком для

проведення спільних заходів між православними, протестантськими та католицькими громадами. Такі ініціативи сприяють зміцненню міжконфесійної довіри та залученню громадськості до соціальних проєктів.

Релігійна демографія в Миколаївській області визначається наступними факторами:

міграція населення: внутрішня міграція внаслідок військового конфлікту та окупації Криму збільшила кількість мусульманських і протестантських громад у регіоні;

зміни релігійної ідентичності: молодь частіше приєднується до протестантського руху через їхню активність, мотивацію та адаптацію до сучасних умов, тоді як традиційні православні спільноти стикаються з проблемою секуляризації;

історична спадщина: збереження культурної пам'яті сприяє активному функціонуванню малих релігійних груп, таких як римо-католицька та юдейська громади.

Від здатності релігійних організацій адаптуватися до сучасних викликів залежить майбутнє релігійного життя в регіоні.

Очікується:

пристосування до зростання ролі цифрових технологій: релігійні групи продовжуватимуть використовувати онлайн-платформи для трансляції богослужінь, спілкування з віруючими та проведення освітніх заходів.

необхідність розширення соціальної роботи: економічні проблеми можуть спонукати релігійні організації до більшої активності в програмах соціальної підтримки;

посилення міжрелігійної співпраці: уникнення конфліктів між громадами буде важливим завданням, особливо в умовах можливих політичних змін.

Релігійний характер Миколаївщини відображає синтез традиційного українського православ'я, полікультурної спадщини та сучасної світської

секуляризації. Для багатьох жителів регіону релігія є не лише духовною частиною, а й важливою частиною культурної ідентичності. Однак важливо зазначити, що інтенсивність релігійного життя різна на рівні громади, що визначається соціально-економічними, етнічними та віковими чинниками:

1) традиційні релігійні вірування: більшість мешканців області ідентифікують себе з православною вірою, яка історично пов'язана з українськими традиціями та сімейними цінностями. Ця форма релігійності більш виражена в сільській місцевості, де свята, ритуали та релігійні храми є центром суспільного життя;

2) міська релігійна ідентичність: у містах Миколаївської області релігійна ідентичність слабша через урбанізацію, доступ до світських закладів культури та переважання молоді. Водночас у міських громадах активніше розвивалися протестантські рухи та релігійні ініціативи, спрямовані на соціальну допомогу;

3) етнічна складова релігійного життя: унікальною особливістю Миколаївщини є етнічна мозаїчність, яка вплинула на релігійну структуру. Наприклад, кримські татари зберігають свою мусульманську ідентичність, а єврейська громада продовжує відроджувати релігійні традиції та активно працює над збагаченням культури регіону.

Релігійна ситуація в Миколаївській області не є статичною. На неї впливають локальні та глобальні процеси, які змінюють структуру та роль релігійних організацій:

секуляризація та зміни ціннісних орієнтацій: молодь у регіоні все більше надає перевагу нерелігійним формам самоідентифікації, особливо через наслідки глобалізації та поширення сучасних інформаційних технологій. Цей процес поставив перед традиційними церквами проблеми, для вирішення яких необхідно адаптуватися до нових умов;

роль соціальних мереж і цифрових платформ: завдяки популярності Інтернету релігійні організації активно використовують онлайн-простір для

спілкування з віруючими, розповсюдження духовної літератури та проведення богослужінь. Це дозволяє їм охопити молодшу аудиторію та підтримувати зв'язок із розсіяними спільнотами;

глобальні виклики та місцеві ініціативи: пандемія COVID-19 змусила релігійні групи адаптувати свою діяльність, зокрема, запроваджуючи дистанційні форми обрядів. Військовий конфлікт також дав поштовх для запуску благодійних проектів та підтримки постраждалих.

Станом на 01 січня 2024 року релігійна мережа Миколаївської області становить 764 офіційно зареєстрованих релігійних організацій 37 конфесій, напрямків та течій, з яких 745 складають релігійні громади.

Також, в Миколаївській області діють 9 релігійних управлінь та об'єднань. Серед них релігійні управління Миколаївської єпархії Православної Церкви України, Миколаївської єпархії та Вознесенської єпархії Української Православної Церкви, обласні/міжрегіональні об'єднання Євангельських Християн Баптистів, Християн Віри Євангельської, Адвентистів Сьомого Дня, релігійних організацій харизматичного типу та іудеїв.

Крім того, в області зареєстровано статути 5 монастирів, з яких діє лише три, а саме: Чоловічий монастир Святих рівноапостольних Костянтина і Олени Миколаївської єпархії Української Православної Церкви в с. Костянтинівка Миколаївського району, в якому постійно перебуває 9 осіб, з яких 5 ченців та 4 послушника; Свято-Михайлівський жіночий монастир Миколаївської єпархії Української Православної Церкви в с. Пелагіївка Баштанського району, в якому несе послух 21 черниця; Спасо-Преображенський чоловічий монастир Вознесенської єпархії Української Православної Церкви в смт Доманівка Вознесенського району в стінах якого щоправда відсутні ченці через важку хворобу намісника.

Натомість, з 1994 року, по суті, так і не розпочавши свою роботу, не функціонує жіночий монастир Православної Церкви України в с. Матіясовому

Миколаївського району. Аналогічна ситуація з жіночим монастирем Римсько-Католицької Церкви Сестер Адораток крові Христової у м.Миколаєві.

Для релігійних організацій Миколаївщини все ще актуальним залишається питання дефіциту кадрів. У залежності від конфесії ця проблема варіюється: від більше менш задовільного стану справ, до негативного. Схожа ситуація спостерігається із забезпеченням культовими будівлями: релігійні громади області мають у власності та користуванні 567 культових споруд та приміщень пристосованих під молитовні. З них пам'ятками архітектури національного та місцевого значення є – 15. Близько 20 культових будівель на теренах регіону перебувають у стадії зведення.

З початку повномасштабного вторгнення культові споруди нарівні з іншими зазнали атак та руйнувань. Усього з 24 лютого 2022 року в області зазнали руйнації 56 культових споруд, з яких 5 – повністю зруйновані. Це храми в селах Прибузьке, Киселівка, Благодатне Миколаївського району, с.Баратівка Баштанського району. З фотофактами руйнації можна ознайомитися в Додатку Б «Руйнування культових споруд Миколаївської області (2022-2024 роки)» [Додаток Б].

Як і у минулі роки релігійні організації області з метою ознайомлення вірян із життям власної конфесії, особливостями віровчення, релігійними святами, обрядами тощо намагаються окрім іншого провадити видавничу діяльність, зокрема видавати газети, інформаційні бюлетені тощо. Проте, дедалі популярнішою формою зв'язку не лише з віруючими, але й з громадськістю регіону виступають різноманітні електронні ресурси, у тому числі офіційні веб-сайти та сторінки в соціальній мережі Facebook.

За звітний період релігійна ситуація в Миколаївській області залишалася стабільною та контрольованою. Не зафіксовано фактів гострого міжконфесійного протистояння, спроб силового вирішення питань. Релігійні свята, обряди та церемонії проводилися без порушень чинного законодавства України.

Разом з тим, в релігійних організаціях переважної більшості конфесій, напрямків та течій попри російську агресію відбувалися активні та динамічні процеси. Продовжувалося організаційно-інституційне оформлення релігійних організацій, апробація та впровадження в практику роботи нових форм та методів діяльності, розширення взаємодії релігійних організацій з органами державної влади та місцевого самоврядування, зміцнення позицій релігійних організацій в суспільстві.

Православне середовище області.

Миколаївську єпархію Православної Церкви України беззмінно починаючи з 1993 року очолює митрополит Миколаївський і Богоявленський Володимир (Ладика). На сьогодні єпархія поділена на 19 благочинь, які об'єднують 146 громад (далеко не всі є діючими), які обслуговує 49 священнослужителів. Саме тому, мають місце випадки коли один священник править одразу на декількох парафіях.

Прикметно, що з 146 офіційно зареєстрованих громад, які входять до складу Миколаївської єпархії лише 30 по статутним документам значаться як належні до Православної Церкви України. В усіх інших зустрічаємо назву – Українська Православна Церква Київського Патріархату. Такий стан справ є результатом індиферентного ставлення з боку керівництва єпархії до процесу перереєстрації своїх громад. Для прикладу, за 2023 рік до Миколаївської обласної військової адміністрації надійшло всього на всього чотири заяви від релігійних громад про зміну юрисдикційної приналежності з Української Православної Церкви Київського Патріархату на Православну Церкву України.

Окрім Миколаївської єпархії Православної Церкви України своєю канонічною територією вважає Миколаївщину й Таврійська єпархія Православної Церкви України з центром у місті Херсон на чолі з єпископом Херсонським і Каховським Борисом (Харком). Справа в тому, що на території

Миколаївщини йому підпорядковані релігійні громади колишнього Миколаївського деканату Української Автокефальної Православної Церкви.

Станом на 01 січня 2024 року загальна кількість релігійних громад над якими звершує архієрейське керівництво владика Борис (Харко) сягає 11. При цьому необхідно враховувати, що далеко не всі із вказаних громад є діючими. Також, необхідно підкреслити, що із загальної кількості лише три релігійні громади привели свої статутні документи до вимог Православної Церкви України.

Прогнозуємо, що у майбутньому такий дуалізм (коли в межах однієї області пересікаються між собою дві єпархії однієї конфесії) не сприятиме конструктивному розвитку Православної Церкви України.

Найбільшою у кількісному вимірі православною інституцією на теренах регіону є Миколаївська єпархія Української Православної Церкви, яку очолює митрополит Миколаївський і Очаківський Пителир (Старинський). У справі керівництва єпархією йому допомагає єпископ Новобузький Варнава (Гладун), який з кінця 2020 року виконує функції вікарного архієрея. До складу єпархії входить 177 парафій, які об'єднані в 11 благочинних округів, а також два монастирі – жіночий та чоловічий. Загальна кількість священнослужителів складає 106 осіб.

Інституційно сформованою є Вознесенська єпархія Української Православної Церкви, яку з моменту створення у 2012 році очолює митрополит Вознесенський і Первомайський Олексій (Шпаков). Адміністративно єпархія поділена на 10 благочинних округів, які у свою чергу об'єднують 112 громад (при 25 із них діють недільні школи), які обслуговують 63 священнослужителі. Керівний центр єпархії знаходиться у місті Первомайськ Миколаївської області.

Зазначимо, що за 2022-2024 рік на загальних зборах ухвалили рішення про зміну своєї юрисдикційної приналежності шляхом входження до складу Миколаївської єпархії Православної Церкви України члени релігійних громад:

- м. Баштанка Баштанського району;
- м. Южноукраїнськ Вознесенського району;
- с. Суха Балка Вознесенського району;
- с-ща Новоданилівка Баштанського району;
- с. Сирове Первомайського району;
- с. Синюхін Брід Первомайського району
- с. Ониськове Первомайського району;
- с. Лиса Гора Первомайського району;
- с. Курячі Лози Первомайського району;
- с-ща Тімірязівка Вознесенського району;
- с. Берізки Миколаївського району;
- с. Новопетрівка Миколаївського району.

Відповідні зміни до статутів релігійних громад були затвердженні розпорядженням начальника Миколаївської обласної військової адміністрації.

Католицьке середовище області.

Територія Миколаївської області утворює однойменний деканат у складі Одесько-Сімферопольської дієцезії Римсько-Католицької Церкви в Україні. Деканом є о. Казимир Вуйцяк (настоятель парафії Матері Божої Ченстоховської м.Очакова). Діяльністю 10 громад, що офіційно зареєстровані на Миколаївщині опікуються 8 священнослужителів. Своєрідним символом та центром римо-католиків в регіоні є костьол Святого Йосифа (пам'ятка архітектури місцевого значення), що знаходиться в м. Миколаєві.

Окрім релігійних громад Римсько-Католицької Церкви в Миколаївській області активно функціонують 11 парафій Української Греко-Католицької Церкви, якими опікуються 6 священнослужителів. Будучи об'єднаними в Миколаївський деканат усі вони входять до складу Одеського екзархату. Обов'язки декана покладено на протопресвітера о. Тараса Павлюса, який разом із цим є парохом парафії Покрови Пресвятої Богородиці м. Миколаєва (при парафії діє катехитичний клас для дітей, які хочуть вивчати Святе

письмо) та адміністратором парафії Пресвятої Трійці с. Шевченкове Миколаївського району. До слова, завважимо, що о. Тарас Павлюс, окрім священницької діяльності також є діючим військовим капеланом та співпрацює із різними військовими частинами міста, надає духовну підтримку дружинам зниклих без вісти або загиблих військовослужбовців.

Протестантське середовище області.

Найбільш чисельною протестантською конфесією в області є обласне об'єднання Всеукраїнського Союзу Церков Євангельських Християн-Баптистів, яке нараховує 70 офіційно зареєстрованих релігійних громад, 1 управління та 1 місію. Головою або старшим пресвітером є Золін Віктор Ернестович.

Не менш представницьким є обласне об'єднання Української Церкви Християн Віри Євангельської, яке налічує в Миколаївській області 42 релігійних громади (обслуговують близько 76 священнослужителів (через міграційні процеси викликані російською агресією кількість непостійна), 1 управління, 3 місії та 16 недільних шкіл. Старшим пресвітером є Свїрдан Андрій Богданович.

Доволі строкатим, й водночас активним є середовище релігійних організацій харизматичного типу. Протягом року відбулося його збільшення на одну релігійну громаду.

Помітне місце займають релігійні організації адвентистів, зокрема, Південна конференція Церкви Адвентистів Сьомого Дня під керівництвом – Поправкіна Дмитра Миколайовича. До її складу станом на 01 січня 2024 року на Миколаївщині входить 25 громад, якими опікуються 14 пасторів.

Середовище релігійних організацій протестантського походження.

Серед релігійних організацій даного виду у кількісному вимірі найпомітнішими є ті, що відносяться до Свідків Єгови. В Миколаївській області діє щонайменше два десятка релігійних громад Свідків Єгови, з яких лише одна має статус юридичної особи. Усі інші діють без статусу юридичної

особи, відповідно до статті 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Мусульманське середовище області.

У Миколаївській області зареєстровано 11 статутів релігійних громад мусульманського віровчення (усі сунітського напрямку), з яких 7 підпорядковані Духовному управлінню мусульман України, а 4 – позиціонують себе як незалежні. Втім, необхідно зазначити, що на практиці далеко не всі релігійні громади реально функціонують. Через відсутність культових споруд богослужіння у тих громадах, що діють проводяться в пристосованих під молитовні потреби приміщеннях.

Іудейське середовище області.

На Миколаївщині присутні різні течії іудаїзму, у тому числі 1 релігійна громада прогресивного іудаїзму, 2 – месіанського іудаїзму та 7 – руху Хабад (утворюють Об'єднання іудейських релігійних громад та організацій Миколаївського регіону). Із них типовою культовою будівлею (синагогою) забезпечена лише релігійна громада Хабад м. Миколаєва. Головним рабином Миколаєва та Миколаївської області є Шалом Готтліб.

Етноконфесійні релігійні організації.

У Миколаївській області до релігійних організацій національних спільнот окрім мусульманських та іудейських відносяться такі: релігійна громада Вірменської Апостольської Церкви, релігійна громада Братська (чеська) Церква Євангельська, релігійна громада Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви.

Статут єдиної релігійної громади Вірменської Апостольської Церкви в м. Миколаєві зареєстровано у 1995 році. У власності громади є типова культова будівля – храм Сурб Геворг (відкритий у 2012 році). Настоятелем є тер Вараг Япарян.

Релігійну громаду Братська (чеська) Церква Євангельська, що у с. Богемка Первомайського району засновано переселенцями з Чехії. Громада

має культову будівлю – Віфлеємську каплицю, яку було збудовано в середині 1990-х років за допомогою місцевих господарств та одновітців з Чехії.

В обласному центрі діє одна громада Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви, яка має у користуванні кірху (пам'ятка архітектури місцевого значення «Лютеранська церква 1848-1852 рр.»). Так як, власного настоятеля громада вже тривалий час не має, тому для проведення богослужінь віруючі запрошують пастора однієї з місцевих громад Української Лютеранської Церкви.

Як можемо бачити, релігійна демографія Миколаївської області відображає багатогранність і динамічність сучасного релігійного життя в Україні. З одного боку, вона зберігає форми традиційних вірувань, а з іншого боку, вона адаптується до нових викликів і змін у суспільстві. Майбутній розвиток релігійних груп залежатиме від їх здатності зберігати вплив у секуляризованому суспільстві, сприяти соціальному добробуту та підтримувати міжрелігійну гармонію.

Для реалізації цих завдань, на думку дослідника, необхідно:

розширювати міжрелігійний діалог: участь представників різних релігій у спільних проєктах може стати основою для розбудови довіри та зміцнення соціальної стабільності в регіоні;

підтримувати збереження культурної та релігійної спадщини: збереження історичних храмів, пам'яток і традицій сприятиме зміцненню духовної ідентичності громади та розвитку релігійного туризму в регіоні;

адаптуватися до потреб молодих людей: розвиток сучасних освітніх програм, відкритих дискусійних майданчиків та молодіжних ініціатив допоможе релігійним громадам залишатися на зв'язку з молодими поколіннями;

підтримувати благодійну діяльність: посилення соціальної роботи, особливо в кризових ситуаціях, сприятиме позитивному сприйняттю суспільством релігійних організацій.

Релігійний простір Миколаївської області – це складне та динамічне явище, яке поєднує в собі історичну спадщину, сучасні виклики та нові тенденції. Важливою залишається роль релігійних організацій у суспільному житті не лише у сприянні духовному розвитку людей, а й у вирішенні актуальних соціальних проблем. Подальші дослідження релігійних просторів регіону допоможуть краще зрозуміти особливості їхнього розвитку та визначити шляхи гармонійної взаємодії різних релігій.

Висновки до третього розділу

1. Історія формування релігійної мапи Україні має глибоке коріння, що сягає часів Київської Русі. Від прийняття християнства у 988 році і до сьогодні релігія залишається важливим елементом культурного та суспільного життя. Впливи Російської імперії, Польщі, Австро-Угорщини та Радянського Союзу сформували особливості релігійної мозаїки України. В умовах сучасного релігійного плюралізму організації в Україні все частіше звертаються до міжрелігійного діалогу. Ініціативи, спрямовані на формування мирного співіснування та взаємоповаги між представниками різних конфесій, набувають особливого значення в регіонах зі складним релігійним складом населення. Дедалі більшого значення набуває міжнародна співпраця між релігійними організаціями в Україні. Це і участь у європейських та світових міжрелігійних форумах, і отримання грантів на гуманітарні проекти, і поширення українського досвіду міжрелігійного діалогу. Православ'я залишається найчисельнішою гілкою християнства в Україні. Але Україна – це унікальна держава на мапі Європи, що не відповідає моделі, де домінує одна релігія.

2. Сучасні релігійні організації в Україні не лише зберігають духовну спадщину, а й активно долучаються до вирішення суспільних проблем. Їхній

внесок особливо помітний у таких сферах: благодійність, медичне забезпечення, виховання та навчання. З 2014 року важливим фактором залишається їхня робота під час війни. Релігійні організації беруть активну участь у процесі реабілітації військових та підтримують психологічне та моральне здоров'я суспільства. Релігійне відродження в Україні сприяло трансформації українського суспільства в сучасну демократичну державу з сильним громадянським суспільством, готовим взяти на себе відповідальність за країну.

3. Миколаївська область має багату історію релігійного життя, що формується під впливом культурного різноманіття регіону, його географічного положення та історичних подій. Особливості релігійної демографії області відображають взаємодію традиційних і новітніх релігійних течій, а також вплив соціально-економічних і політичних процесів на конфесійну структуру населення. Станом на 01 січня 2024 року релігійна мережа Миколаївської області становить 764 офіційно зареєстрованих релігійних організацій 37 конфесій, напрямів та течій, з яких 745 - це релігійні громади.

4. Для розвитку, налагодження співпраці, мирного діалогу та адаптації релігійних громад області до нових викликів і змін у суспільстві, на думку дослідника, необхідно:

розширювати міжрелігійний діалог: поглиблювати участь представників різних релігій у спільних проєктах, що може стати основою для розбудови довіри та зміцнення соціальної стабільності в регіоні;

підтримувати збереження культурної та релігійної спадщини: збереження історичних храмів, пам'яток і традицій сприятиме зміцненню духовної ідентичності громади та розвитку релігійного туризму в регіоні;

адаптуватися до потреб молодих людей: розвиток сучасних освітніх програм, відкритих дискусійних майданчиків та молодіжних ініціатив

допоможе релігійним громадам залишатися на зв'язку з молодими поколіннями;

підтримувати благодійну діяльність: посилення соціальної роботи, особливо в кризових ситуаціях, сприятиме позитивному сприйняттю суспільством релігійних організацій.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження розкрито сутність та особливості здійснення державної політики України у сфері свободи совісті та віросповідання в умовах сучасного суспільного розвитку. Аналіз дозволив глибше зрозуміти правові та організаційні аспекти цієї політики, її відповідність міжнародним стандартам та виклики, які постають перед державною у цій сфері.

1. Проблемі забезпечення конституційних гарантій прав людини, свободи світогляду та віросповідання належить одне з центральних місць у державній політиці України, оскільки свобода совісті є однією з основних загальнолюдських цінностей та одним з головних атрибутів демократичного суспільства. Україна в цьому питанні була змушена проходити надважкий історичний шлях і непрості випробування: намагання сусідніх держав разом з територією поневолити ще і душу і совість народу (окатоличування та знищення автентичності народних звичаїв та традицій). Тому ідея національної боротьби українців, спрямованої проти національного поневолення та знищення самобутності, прагнення свободи совісті та віросповідання мали у нас глибоке історичне коріння та підґрунтя.

2. Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації є системою пов'язаних між собою нормативних актів, якими регулюються державно-церковні відносини. Високі стандарти в галузі прав людини, що стосуються свободи совісті та релігій, закріплено Конституцією України. Безперечно, найважливішим регулятором цієї галузі - Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації", в якому зосереджено більшість положень для врегулювання загальних питань забезпечення свободи совісті. Інші законодавчі акти уточнюють або конкретизують відповідні положення названого Закону, або регулюють окремі галузі державно-церковних відносин.

3. Українське законодавство про свободу віросповідання справедливо вважається найдемократичнішим серед пострадянських країн. Однак, незважаючи на офіційне визнання нашою державою своїх зобов'язань, воно все ще не повною мірою відповідає каталогу прав людини на свободу совісті та віросповідання. Ці невідповідності створюють колізію правових норм і свідчать про необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства шляхом якомога повнішого виконання міжнародно-правових зобов'язань. Україна повинна уважно стежити за законністю дій влади, поглибити практичний аналіз рішень Європейського суду з прав людини та широко застосовувати їх на всіх рівнях прийняття рішень. Такий підхід допоможе Україні зміцнити свої позиції як демократичної, легітимної держави та уникнути неправильних дій та негативної реакції світової спільноти.

4. В Україні державою визначено та законодавчо закріплено ускладнений процес набуття релігійними організаціями статусу юридичної особи шляхом впровадження “подвійної” процедури державної реєстрації статуту в двох інстанціях. Такий механізм є своєрідним запобіжником, який запобігає зіткненню чи конкуренції норм світського і канонічного права. Всі механізми реєстрації статуту релігійної громади та перелік необхідних умов і документів детально закріплено в Розділ II Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Представники релігійних громад можуть отримувати всі консультації щодо застосування норм Закону і переліку необхідних документів у державних органах у справах релігій на місцях та Центрах надання адміністративних послуг.

5. Широкомасштабна російська збройна агресія проти України мала наслідки для всіх сфер суспільних відносин. Тепер можливість обмеження визначених законом прав і свобод особи може виникати в повсякденному житті всіх верств населення України, що стає джерелом соціальної напруги для окремих соціальних груп. Однією з проблемних сфер сьогодні є сфера діяльності релігійних організацій.

6. Дослідження релігійної нейтральності як концептуальної ідеї організації та функціонування державної служби, а також визначення актуальності її нормативного закріплення серед принципів державної служби в Україні є запорукою її правової організації та функціонування. Релігійний нейтралітет в державі означає не лише абсолютну заборону встановлення будь-якої релігії як державної чи обов'язкової, але й гарантує свободу релігії та совісті, зокрема право вільно обирати, сповідувати і поширювати (навіть змінювати чи зректися) будь-які релігійні переконання. Така позиція держави відповідає концепції світськості та сприяє рівній і прогресивній ролі представників усіх релігій у суспільстві.

7. Українська держава має утримуватися від втручання у внутрішні церковні справи, керовані церковними законами, бо це виходить за межі компетенції державної влади і порушує є основоположний принцип церковно-державних відносин. Іншим порушенням цього принципу може бути встановлення центральною та місцевою владою обмежень на діяльність однієї церкви з метою захисту іншої; це було б порушенням принципів релігійного плюралізму та взаємної толерантності в українському суспільстві. Тому завдання держави, особливо під час війни, полягає в тому, щоб чітко розрізнити право людини на сповідання своєї релігії та її спроби здійснювати підривну діяльність проти власної країни та вступати в змову з ворогом.

8. Історія формування релігійної мапи України має глибоке коріння, що сягає часів Київської Русі. Від прийняття християнства у 988 році і до сьогодні релігія залишається важливим елементом культурного та суспільного життя. Впливи Російської імперії, Польщі, Австро-Угорщини та Радянського Союзу сформували особливості релігійної мозаїки України. В умовах сучасного релігійного плюралізму організації в Україні все частіше звертаються до міжрелігійного діалогу. Ініціативи, спрямовані на формування мирного співіснування та взаємоповаги між представниками різних конфесій,

набувають особливого значення в регіонах зі складним релігійним складом населення. Дедалі більшого значення набуває міжнародна співпраця між релігійними організаціями в Україні. Це і участь у європейських та світових міжрелігійних форумах, і отримання грантів на гуманітарні проекти, і поширення українського досвіду міжрелігійного діалогу. Православ'я залишається найчисельнішою гілкою християнства в Україні. Але Україна – це унікальна держава на мапі Європи, що не відповідає моделі, де домінує одна релігія.

9. Сучасні релігійні організації в Україні не лише зберігають духовну спадщину, а й активно долучаються до вирішення суспільних проблем. Їхній внесок особливо помітний у таких сферах: благодійність, медичне забезпечення, виховання та навчання. З 2014 року важливим фактором залишається їхня робота під час війни. Релігійні організації беруть активну участь у процесі реабілітації військових та підтримують психологічне та моральне здоров'я суспільства. Релігійне відродження в Україні сприяло трансформації українського суспільства в сучасну демократичну державу з сильним громадянським суспільством, готовим взяти на себе відповідальність за країну.

10. Миколаївська область має багату історію релігійного життя, що формується під впливом культурного різноманіття регіону, його географічного положення та історичних подій. Особливості релігійної демографії області відображають взаємодію традиційних і новітніх релігійних течій, а також вплив соціально-економічних і політичних процесів на конфесійну структуру населення. Станом на 01 січня 2024 року релігійна мережа Миколаївської області становить 764 офіційно зареєстрованих релігійних організацій 37 конфесій, напрямів та течій, з яких 745 - це релігійні громади.

11. Для розвитку, налагодження співпраці, мирного діалогу та адаптації релігійних громад області до нових викликів і змін у суспільстві, на думку дослідника, необхідно:

розширювати міжрелігійний діалог: поглиблювати участь представників різних релігій у спільних проєктах, що може стати основою для розбудови довіри та зміцнення соціальної стабільності в регіоні;

підтримувати збереження культурної та релігійної спадщини: збереження історичних храмів, пам'яток і традицій сприятиме зміцненню духовної ідентичності громади та розвитку релігійного туризму в регіоні;

адаптуватися до потреб молодих людей: розвиток сучасних освітніх програм, відкритих дискусійних майданчиків та молодіжних ініціатив допоможе релігійним громадам залишатися на зв'язку з молодими поколіннями;

підтримувати благодійну діяльність: посилення соціальної роботи, особливо в кризових ситуаціях, сприятиме позитивному сприйняттю суспільством релігійних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Базар О. Мер Конотопа заборонив на території міста УПЦ МП. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://lb.ua/society/2022/05/04/515756_mer_konotopa_zaboroniv_teritorii.html
3. Білоусенко О. Церкви в Україні не платять податків? Пояснюємо, які саме й чому так сталося. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://ms.detector.media/trendi/post/28105/2021-09-09-tserkvy-v-ukraini-ne-platyat-podatkov-poyasnyuiemo-yaki-same-y-chomu-tak-stalosya/>
4. Бринчак М.П. Здійснення права свободи світогляду та віросповідання в цивільному праві України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/02/131-Brynychak.pdf>
5. Васін М. С. Огляд законодавчої роботи Верховної Ради України четвертого скликання у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://risu.ua/oglyad-zakonodavchoji-roboti-verhovnoji-radi-ukrajini-chetvertogo-sklikannya-u-sferi-svobodi-sovisti-ta-diyalnosti-religiynih-organizacij_n12056
6. Васін М.С. Конституційно-правові засади взаємодії держави і релігійних організацій в Україні. - Дис. на здобуття ступеня кандидата юрид.наук за спец.: 12.00.02 "конституційне право; муніципальне право". - Київ: НАУ, 2021. - 242 с. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/45742/1/Vasin_Maksym_dissertation.pdf
7. Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з

Московським патріархатом // Державна служба України з питань етнополітики. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://dess.gov.ua/vysnovok-relihiieznavchoi-ekspertyzy-statutu-pro-upravlinnia-ukrainskoi-pravoslavnoi-tserkvy/>

8. Війна і Церква: Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 р. (листопад 2022 р.) // Центр Разумкова. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>

9. Владиченко Л. Процедура реєстрації релігійних організацій – актуальне питання державно-конфесійних відносин в Україні. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://risu.ua/procedura-reyestraciji-religiynih-organizacij-aktualne-pitannya-derzhavno-konfesiynih-vidnosin-v-ukrajini_n59930

10. Вовк Д.О Як українські суди балансують релігійну свободу: аналіз в контексті світськості. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-8-2014/item/178-yak-ukrayinski-sudy->

11. Грушецький А. Релігійна самоідентифікація українців, ставлення до створення єдиної Православної Церкви та до Закону про заборону окремих релігійних організацій. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1443 &page=1>

12. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань, прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 25 листопада 1981 року. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://uars.info/index.php/uars/article/view/65>

13. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text

14. Держава і церква: проблеми та сценарії. Доповідь Сагана О. «Державно-церковні відносини в Україні на сучасному етапі: актуальні проблеми, можливі сценарії розвитку» . - [Електронний ресурс]. – Режим доступу //

<https://svit.kpi.ua/2023/08/22/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D1%96-%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%97/>

15. Державний орган України у справах релігій. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу //

https://vue.gov.ua/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D1%83_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%85_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%B9

16. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України: аналітична доповідь. – Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу //

https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/religiini_vidnosyny_dopovid_13072023_zdioruk.pdf

17. Друзенко Г. Марні сподівання: післямова до рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свято-Михайлівська парафія проти України» // Юридичний журнал. – Київ: Фоліант, 2010. – № 9. – С. 128–135.

18. Дутчак А. Застосування рішення ЄСПЛ у справі «Свято-Михайлівська парафія проти України» . - [Електронний ресурс]. – Режим

доступу // <https://dutchak.pp.ua/zastosuvannia-rishennia-yspl-u-spravi-sviatomykhailivska-parafiia-proty-ukrainy/>

19. Етика: базовий курс. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://arm.naiu.kiev.ua/books/profesiina_etyka/info/lec2.html

20. Євроінтеграція та права національних меншин, свобода совісті: фокус на діалозі та співпраці // Державна служба України з питань етнополітики. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://dess.gov.ua/yevrointehratsiia-ta-prava-natsionalnykh-menshyn-svoboda-sovisti-fokus-na-dialozi-ta-spivpratsi/>

21. За семь лет в Крыму и Севастополе вдвое сократилось количество религиозных организаций / Крым. Реалии. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://ru.krymr.com/a/news-krym-sokarshcheniye-vdvoye-religioznykhorganizatsiy/31404635.html>

22. Заборона чи оборона: нове законодавство про діяльність релігійних організацій в Україні в умовах російської агресії. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://ucu.edu.ua/news/zaborona-chy-oborona-nove-zakonodavstvo-pro-diyalnist-religijnyh-organizatsij-v-ukrayini-v-umovah-rosijskoyi-agresiyi/>

23. Загальна декларація прав людини: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

24. Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», прийнятий для забезпечення національної безпеки в умовах агресії РФ. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/zakon-ukrayiny-pro-zakhyst-konstytutsiynoho-ladu-u-sferi-diyalnosti>

25. Звіт про мережу релігійних організацій. Станом на 1 січня 2024 року // Державна служба України з питань етнополітики. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу //

<https://docs.google.com/spreadsheets/d/1vcq1ulAaH8jEOY6HcJyq0GTmDo3SEW6F/edit#gid=1651907408>

26. Зміст і здійснення суб'єктивного цивільного права. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9676/>

27. Капелько П. О., Павшук К. О. Право на свободу віросповідання та його обмеження в контексті сучасності // Право і суспільство. – 2023. – № 11. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/16>

28. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4210-svoboda-svitoglyadu-i-virosповідання>

29. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1953 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

30. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

31. Костенко Р. Нормативні засади реалізації права людини на свободу віросповідання: міжнародний та вітчизняний аспекти // Юридична газета. – 2022. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://yur-gazeta.com/publications/practice/konstytutsiine-pravo/normativni-zasadi-realizaciyi-prava-lyudini-na-svobodu-virosповідання.html>

32. Лубський В. І. Релігієзнавство: підручник. К.: Академвидав, 2002.

33. Майже тисяча громад перейшла з УПЦ МП до ПЦУ за 2022-2023 рр., — офіційні дані. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://risu.ua/majzhe-tisyacha-gromad-perejshla-z-upc-mp-do-pcu-za-2022-2023-rr--oficijni-dani_n145424

34. Майоров Г.Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика. – М.,1979

35. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

36. Нічого святого: воєнні злочини російських окупантів проти релігійних громад та священнослужителів. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3816563-nicogo-svatogo-voenni-zlocini-rosijskih-okupantiv-proti-religijnih-gromad-ta-svasennosluziteliv.html>

37. Поліконфесійна Миколаївщина: стан та розвиток релігійних організацій у 1991-2016 рр.: довідник/ М. Ф. Димитров, А. В. Шостак.- Миколаїв: Гліон, 2017.-216 с.

38. Поняття свободи совісті в Україні. Реферат. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://osvita.ua/vnz/reports/relig/30071/>

39. Правові стандарти. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://dcss.gov.ua/international-legal-standards/>

40. Принципи і категорії етики та їх прояв в професійній діяльності. Тема 8. Совість як усвідомлене почуття моральної відповідальності за свої дії та вчинки. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://pe.ptngu.com/08.html#:~:text=%D0%9E%D1%82%D0%B6%D0%B5%2C%20%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%E2%80%94%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%2C,%D1%96%D0%B7%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%8F%D0%B2%D1%96%D0%B2%20%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%2>

[0%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text)

41. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 № 1975-ХІІ. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> .

42. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073 - VI. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> .

43. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477 - IV. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> .

44. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232 - XII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> .

45. Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи: Закон України від 17.01.2019 № 2673 - VIII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19#Text> .

46. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 26.11.2015 № 835 - VIII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3575-15#Text> .

47. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755 - IV. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> .

48. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889 - VIII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> .

49. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700 - VII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> .

50. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного Агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>

51. Про затвердження Стандарту надання адміністративної послуги з реєстрації статуту (положення) релігійної організації та змін до нього: Наказ Міністерства культури України від 18.04.2012 № 366. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-12#Text>

52. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій: Закон України від 20.08.2024 № 3894 - IX. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#n79> .

53. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 21.11.2002 № 228 - IV. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-15#Text> .

54. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145 - VIII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> .

55. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987 - XII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> .

56. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

57. Прозелітизм. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC>

58. Путівник з прав людини. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.rights.in.ua/rights/svoboda-rjelg-ta-pjerjekonan>

59. Раданович Н. Вимога толерантності при здійсненні особою прав у загальнодозвільному режимі юридичного регулювання (до історії становлення) // Толерантність у транзитивних суспільствах: філософський, правовий, політичний, соціологічний виміри : збірка наукових статей та есе / Упорядкування, наукове редагування і передмова О. Петришина, Д. Вовка, О. Уварової. – Харків : Юрайт, 2016. – С. 124–128.

60. Рекомендації ПАРЕ 1804 (2007) від 29 червня 2007 р. «Держава, релігія, світське суспільство та права людини». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://www.coe.int/T/r/parliamentary_assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2007%5D/%5BJun2007%5D/Rec1804_rus.asp#P3_81

61. Рекомендації щодо правосуб'єктності релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/176361.pdf>

62. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і Б. Любовика. – К., 1996

63. Релігійна карта світу: як вірують сім мільярдів? - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/13249-religijna-karta-svitu-yak-viruyut-sim-milyardiv.html>

64. Релігійно-церковна динаміка в Україні: особливості 2021 року // Національний інститут стратегічних досліджень. - [Електронний ресурс]. –

Режим доступу // <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/humanitarnyy-rozvytok/relihiyno-tserkovna-dynamika-v-ukrayini-osoblyvosti-2021-roku>

65. Релігія та право: співвідношення в умовах війни / Громовчук М., Белов Д. // Вісник права. – 2022. – DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.8>

66. Римаренко Ю.І. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. Свобода світогляду і віросповідання. К.: КНТ, 2006. 740 с.

67. Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023р.). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r>

68. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text>

69. Роботодавці можуть забороняти носіння мусульманського хіджабу на роботі: рішення суду ЄС. – Режим доступу // <https://yur-gazeta.com/golovna/robotodavci-mozhut-zaboronyati-nosinnya-musulmanskogo-hidzhabu-na-roboti-rishennya-sudu-es.html>

70. Сайт «ZAXID.NET». У Стрийській громаді офіційно заборонили діяльність УПЦ МП [Електронний ресурс]. – Режим доступу //

https://zaxid.net/u_striyskiy_gromadi_ofitsiyno_zaboronili_diyalnist_upts_mp_n15_43456

71. Сайт «Радіо Свобода». Шість тез, які змусять українців по-новому подивитися на своє релігійне життя. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.radiosvoboda.org/a/religijna-sytuatsija-v-ukrajini/31253931.html>

72. Свиридова І. У Броварах заборонили УПЦ Московського патріархату. І перейменують вулиці. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.rbc.ua/ukr/news/brovarah-zapretili-upts-moskovskogo-patriarhata-1651835049.html>

73. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод / за ред. В. Яворського ; УГС з прав людини, МГО ЦППД «СІМ». – Харків : Фоліо, 2005. – 92 с.– Режим доступу // <https://www.helsinki.org.ua/files/docs/1137518741>

74. Свобода релігії та переконань. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.rights.in.ua/rights/svoboda-rjelg-ta-pjerjekonan>

75. Собуль А. Философы и Французская революция. Французский ежегодник. М., 1984. С. 138-149

76. Свіість, гідність і честь. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://studfile.net/preview/5776728/page:21/>

77. Сокирко, М. (2024). Роль церкви у наданні психологічної та гуманітарної допомоги територіальним громадам. Державне управління та регіональний розвиток, (24), 512-542. – Режим доступу // <https://doi.org/10.34132/pard2024.24.09>

78. Сорокун В. М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 / В. М. Сорокун; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2009. – Рукопис.

79. Сорокун В.М. Імплементация міжнародних договірних зобов'язань у сфері захисту права на свободу віросповідання в Українському

законодавстві // Право України. – 2022. – Режим доступу // http://lsej.org.ua/8_2022/133.pdf

80. Спецкурс «Європейська гуманістична візія в управлінні людськими ресурсами» (HumEU). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/954350/mod_resource/content/0/%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BB%D1%8C%202.%20%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%203.%20%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%2C%20%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%28%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%20%D0%9E.%D0%93.%29.pdf

81. Справа «Свято-Михайлівська Парафія проти України» (Заява № 77703/01). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_254#Text

82. Стефанчук Р. О., Зелінський А. М. Право на здоров'я як особисте немайнове право фізичних осіб // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 2. – С. 61–66. – Режим доступу // <http://www.univer.km.ua/visnyk/494.pdf>

83. Стецько Д. Свобода совісті: можливості філософського розгляду // Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Режим доступу // https://vlp.com.ua/files/04_49.pdf

84. Суперечить Конституції та обмежує громадян у правах — юридичний аналіз законопроекту №8371 // Діалог ТУТ. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.dialogtut.org/superechyt-konstytucziyi-ta-obmezhuje-gromadyan-u-pravah-yurydychnyj-analiz-zakonoproektu-%E2%84%968371/>

85. Томос про автокефалію Православної церкви України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%81_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%B5%D1%84%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8E_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

86. Федчишин С.А. Релігійна нейтральність як принцип державної служби в Україні // Юридичний журнал. – 2020. – Режим доступу // <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/1/15.pdf>

87. Хаварівський У. Реєстрація та набуття статусу юридичних осіб церквами та релігійними спільнотами в Словацькій Республіці. – Режим доступу // <http://religio.org.ua/index.php/religio/article/download/472/470>

88. Хаварівський У. Удосконалення державної системи обліку релігійних організацій в Україні. Історія релігій в Україні: науковий щорічник 2013. Кн. II. – Львів: Логос, 2013. – С. 59-68

89. Цветкова Ю. В. Свобода віросповідання: поняття та співвідношення з іншими правами людини у державах західної традиції права // Публічне право. – 2019. – № 35. – Режим доступу // <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-02.pdf>

90. Церкви в Україні не платять податків: пояснюємо, які саме й чому так сталося. – Режим доступу // <https://ms.detector.media/trendi/post/28105/2021-09-09-tserkvy-v-ukraini-ne-platyat-podatkov-poyasnyuiemo-yaki-same-y-chomu-tak-stalosya/>

91. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

92. Чаленко П. В. Проблеми забезпечення конституційного права на свободу совісті та віросповідання в Україні в сучасних умовах: суспільно-історичний контекст // LSEJ. – 2023. – № 1. – DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/9> – Режим доступу // http://lsej.org.ua/1_2023/9.pdf

93. Шевченко С. Кроки України в адаптації українського законодавства до європейських стандартів: історична ретроспектива і порядок денний // Юридична феміністична організація. – Режим доступу // <https://jurfem.com.ua/kroky-ukrayiny-v-adaptatsiyi-ukrayinskoho-zakonodavska-do-europeyskykh-standartiv/>

94. Шутка Н. У Стрийській громаді офіційно заборонили діяльність УПЦ МП. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://zaxid.net/u-striyskiy-gromadi-ofitsiyno-zaboronili-diyalnist-upts-mp-n1543456>

95. Щур М. Шість тез, які змусять українців по-новому подивитися на своє релігійне життя. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.radiosvoboda.org/a/religijna-sytuatsija-v-ukrajini/31253931.html>

96. Freedom House. Freedom in the World 2023: Ukraine. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/2023>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (осінь 2024 року) і розподіл відповідей у розрізі конфесійної належності

До якої конфесії або релігії, якщо така є, Ви себе відносите? / А до якої саме Православної Церкви Ви себе зараховуєте?

% у стовпчику	Україна в цілому
Вважають себе православними:	70
ПЦУ	56
Просто Православна Церква (без конкретизації)	7
УПЦ МП	6
Вважаю себе атеїстом	12
Греко-католицька Церква	7
Протестантська Церква	2
Інші християнські церкви (наприклад, Свідки Єгови і т.п.)	2
Римо-католицька Церква	1
Іудаїзм	0
Іслам	0
Інше	4
ВАЖКО СКАЗАТИ (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	3
ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	0

Зараз в Україні існують декілька Православних Церков. Як Ви ставитеся до ідеї, що в Україні має бути тільки одна Православна Церква?

% у стовпчику	Україна в цілому	ПЦУ	Просто православні	УПЦ МП	УГКЦ	Атеїсти
Підтримую	61	72	40	46	71	39
Не підтримую	16	10	22	37	13	23
Мені байдуже	20	15	27	12	11	37
ВАЖКО СКАЗАТИ (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	4	4	11	5	5	1
ВІДМОВА (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	0	0	1	0	0	0

А у разі реалізації процесу єднання Православної Церкви України та Української Православної Церкви Московського Патріархату, який би з цих варіантів Ви би підтримали?

% у стовпчику	Україна в цілому	ПЦУ	Просто православні	УПЦ МП	УГКЦ	Атеїсти
Усі ієрархи Православної Церкви України та всі ієрархи Української Православної Церкви Московського Патріархату на спільному Соборі обирають нового спільного Предстоятеля та спільне керівництва	16	13	21	35	18	14
Усі ієрархи та прості священники Української Православної Церкви Московського Патріархату	8	9	9	15	5	6

приєднуються до Православної Церкви України і стають її частиною						
Лише ієрархи та прості священники Української Православної Церкви Московського Патріархату, які не заплямували себе співробітництвом чи зв'язками з Росією, приєднуються до Православної Церкви України і стають її частиною	47	54	26	19	55	46
МЕНІ БАЙДУЖЕ (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	4	2	7	2	2	10
ВАЖКО СКАЗАТИ (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	22	21	32	24	18	22
ВІДМОВА (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	3	2	6	4	3	2

**Хто з православних ієрархів, на Вашу думку, найкраще відповідає посаді
глави єдиної Православної Церкви в Україні?**

% у стовпчику	Україна в цілому	ПЦУ	Просто православні	УПЦ МП	УГКЦ	Атеїсти
Митрополит Епіфаній, нинішній глава Православної Церкви України	50	64	19	14	63	35
Митрополит Онуфрій, нинішній глава Української Православної Церкви	6	4	5	41	3	3

Московського Патріархату						
Інший ієрарх з України	8	9	7	9	7	7
Інший ієрарх з-поза меж України	2	1	1	1	1	4
МЕНІ БАЙДУЖЕ (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	4	2	8	3	2	13
ВАЖКО СКАЗАТИ (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	29	20	57	32	24	36
ВІДМОВА (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	2	1	4	2	1	2

Верховна Рада схвалила Закон, який дозволяє у разі наявних доказів через певний час заборонити діяльність релігійних організацій, які мають зв'язок і залежні від Росії. Ви підтримуєте чи ні схвалення цього Закону?

% у стовпчику	Україна в цілому	ПЦУ	Просто православні	УПЦ МП	УГКЦ	Атеїсти
Повністю підтримуєте	63	71	36	26	76	62
Скоріше підтримуєте	17	17	20	13	12	15
Скоріше + повністю підтримують	80	88	55	39	89	77
Скоріше не підтримуєте	7	4	13	22	6	8
Зовсім не підтримуєте	10	6	16	37	3	11
Скоріше + повністю НЕ підтримують	16	10	29	59	9	19
ВАЖКО СКАЗАТИ (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	4	2	15	2	3	4
ВІДМОВА (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)	0	0	1	0	0	0

«Руйнування культових споруд Миколаївської області (2022-2024 роки)»

**Храм Святого пророка Іллі
Православної Церкви
України**

(с. Киселівка, вул. Нова, 3,
Первомайська селищна ТГ,
Миколаївського району)

Був зруйнований
в березні 2022 року

**Храм на честь Святого
великомученика Юрія
Переможця Православної
Церкви України**

(с. Благодатне, вул. Центральна, 5,
Первомайська селищна ТГ,
Миколаївського району)

Був зруйнований
в березні 2022 року

**Костел Непорочного
Зачаття Пресвятої Діви
Марії Римсько-Католицької
Церкви**

(с. Киселівка, вул. 8 Березня, 6,
Первомайська селищна ТГ,
Миколаївського району)

Був зруйнований
в травні 2022 року

**Храм на честь апостолів
Петра і Павла Української
Православної Церкви**

(с. Прибузьке, вул. Гагаріна, 4а,
Галицинівська сільська ТГ,
Миколаївського району)

Був зруйнований в березні
2022 року

**Свято-Пантелеймонівський
храм Української
Православної Церкви**

(с. Баратівка, вул. Миру, 2,
Горохівська сільська ТГ,
Миколаївського району)

Був зруйнований в квітні
2022 року

**Костел Божого Милосердя Римсько-
Католицької Церкви**

(м. Баштанка, вул. Миколаївське шосе, 2,
Баштанська міська ТГ, Баштанського району)
Був пошкоджений в лютому-березні 2022 року

**Дім молитви помісної церкви
Християн Віри Євангельської**

(с. Бузьке, вул. Центральна, 5,
Сухоеланецька сільська ТГ,
Миколаївського району)
Був пошкоджений в березні-травні
2022 року

**Дім молитви помісної церкви Християн
Віри Євангельської**

(с. Котляреве, вул. Першотравнева, 67, Шевченківська
сільська ТГ, Миколаївського району)
Був пошкоджений в березні-травні
2022 року

**Свято-Володимирівський
храм Православної Церкви
України**

(с. Українка, вул. Соборна, 7а,
Галицинівська сільська ТГ,
Миколаївського району)
Був пошкоджений в період
в червні 2022 року

**Свято-Миколаївський храм
Української Православної
Церкви**

(м. Очаків, вул. 8-го Брезня, 1, Очаківська
міська ТГ,
Миколаївського району)
Був пошкоджений у вересні 2022 року